

Država nadzora kroz prizmu novih medija: slučaj Snowden

Radočaj, Luka

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:377924>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-24**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET POLITIČKIH ZNANOSTI
Diplomski studij novinarstva

Luka Radočaj

DRŽAVA NADZORA KROZ PRIZMU NOVIH MEDIJA:
SLUČAJ SNOWDEN

Diplomski rad

Zagreb, 2018.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij novinarstva

DRŽAVA NADZORA KROZ PRIZMU NOVIH MEDIJA: SLUČAJ SNOWDEN

Diplomski rad

Mentor: prof.dr.sc. Enes Kulenović

Student: Luka Radočaj

Zagreb

lipanj 2018.

Izjava o autorstvu rada

Izjavljujem da sam diplomski rad „*Država nadzora kroz prizmu novih medija: slučaj Snowden*“, koji sam predao na ocjenu mentoru prof.dr.sc. Enesu Kulenović, napisao samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekao ECTS bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivao etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Luka Radočaj

SADRŽAJ

1. UVOD.....	2
2. POČETAK EKSPONIRANJA DRUŠTVA.....	3
2.1. George Orwell i <i>Big Brother</i>	6
2.2. Jeremy Bentham i <i>Panopticon</i>	8
2.3. Društvo staklenog paviljona.....	10
3. DRŽAVA NADZORA.....	14
3.1. Sigurnosne službe i vlada.....	17
3.2. Korporativni nadzor i internetski giganti.....	19
4. NADZOR I PRIVATNOST.....	23
4.1. Šteta izazvana nadzorom.....	24
4.1.1. Gubitak vlastitog identiteta.....	27
4.1.2. Sumrak čovječnosti.....	30
4.2. Društveni značaj privatnosti.....	32
5. SLUČAJ „SNOWDEN“.....	35
5.1. Tajni dokumenti i programi nadzora.....	38
5.1.1. <i>XKeyscore, Prism i BOUNDLESS INFORMANT</i>	39
5.2. Posljedice slučaja „Snowden“.....	42
6. ZAKLJUČAK.....	46
7. LITERATURA.....	49

1. UVOD

Svakodnevno milijuni ljudi diljem svijeta, koristeći svoj mobilni uređaj, sklapaju nepisani ugovor sa svojim operaterom. Za mogućnost komuniciranja s drugim ljudima, osoba će zauzvrat dozvoliti operateru pristup informaciji gdje se ona nalazi u bilo kojem trenutku. Ovakav nepisani dogovor postao je uobičajen do te mjere da se podrazumijeva bez preispitivanja njegovih mogućih posljedica. Ovaj rad argumentira da je upravo ulazak društva u digitalno doba stvorio mentalitet gdje su takvi ugovori mogući. Svijest društva promijenila se iz tradicionalne u kojoj je privatnost bila apsolutni prioritet u modernu u kojoj su infotainment i komformizam što ga omogućuju novi mediji stvorili novi društveni imperativ. Imperativ „biti u hodu s vremenom“ postupno je smanjio utjecaj privatnosti u društvu, dajući time potpunu kontrolu sigurnosnim službama poput američke NSA (*National Security Agency*) i britanske GCHQ (*Government Communications Headquarters*) za kontinuirani nadzor nad digitalnim svijetom, tvoreći tzv. „državu nadzora“. Rad prikazuje, kroz studiju slučaja Edwarda Snowdena, bivšeg zaposlenika američke Nacionalne agencije za sigurnost (NSA) i zviždača protiv kontrole nad internetom, razmjer moći i nadzora samih službi sigurnosti nad globalnim stanovništvom. Također, rad obrađuje i razdoblje nakon Snowdenovih otkrića, koje jasno definira činjenicu da jedna afera, koliko god globalno praćena i bitna bila, teško može promijeniti ukorjenjenu svijest modernog društva. Moć nadzora je u rukama sigurnosnih agencija, digitalnih kompanija i vladajućih elita, moći koje se društvo svojevremeno odreklo ulaskom u digitalno doba interneta, a zauzvrat dobilo iluziju kontrole i komfora manifestiranu kroz neprestano predstavljanje novih tehnologija i usluga. Ovaj rad opisuje kako je do promjene moći došlo, kako se ona manifestira te koje posljedice takva podjela moći može imati.

2. POČETAK EKSPONIRANJA DRUŠTVA

Svaki klik kompjuterskim mišem, svako pretraživanje Googlea, svaki „like“ na Instagramu, kupovina preko Amazona, svaki „tweet“ na Twitteru, općenito sve radnje na internetu u današnjem digitalnom dobu mogu biti zabilježene, spremljene, nadzirane te na kraju i analizirane. Kada se povežu svi navedeni sadržaji neke osobe, te informacije tvore novi virtualni identitet, digitalni trag koji može biti puno detaljniji, točniji i autentičniji od analognog identiteta neke osobe. Podizanje sredstava preko bankomata, prijave na javne Wi-Fi hotspotove, plaćanje parkinga preko mobilnih aplikacija samo su neki od načina za praćenje kretanja neke osobe i stavljanje te iste osobe pod nadzor. Mogućnost konstantnog nadzora i praćenja komunikacija daje veliku moć svima koji te aktivnosti provode. U čovjekovoj je prirodi iskušavati granice dozvoljenoga, ako se takve aktivnosti ne reguliraju strogim zakonskim mjerama, gotovo sigurno će doći do njihove zlouporabe. Moć sustava nadzora eksponencijalno je narasla od trenutka kada je internet postao epicentar našeg svijeta, mjesto gdje se događa praktički sve. Koristimo ga za pohranjivanje podataka, stjecanje prijatelja, biranje filmova i glazbe, dobivanje svih informacija te iznošenje svoga mišljenja. Internet je platforma za politički aktivizam, dijalog i rasprave, pa nadzor nad njime dobiva još veći značaj. „Dopustiti da se nadzor ukorijeni na internetu značilo bi da se praktički svi oblici ljudske interakcije, planiranja, pa i samih misli podvrgavaju sveobuhvatnom državnom praćenju“, navodi Greenwald.¹

Prije nego što je ime Edward Snowden značilo išta svjetskoj javnosti, američki *The Wall Street Journal* objavio je članak o nadzoru globalnih razmjera.² Članak se bavi nadzorom na internetu, točnije kako stranice poput Facebooka, Twittera i Googlea spremaju sve podatke koji su im dostupni, uključujući i podatke koji nisu vezani za njihove stranice, ali su vezani za stranice koje pri dnu imaju malu Google ili Facebook ikonicu. Amir Efrati u članku ističe da je u 2011. godini više od tisuću najpopularnijih web stranica posjedovalo tu Facebook i Google ikonu. Uz vrijeme posjeta stranice, sve te kompanije prikupljale su i ostale dostupne podatke: jedinstvene karakteristike računala, IP (*internet protocol*) adresu, rezoluciju ekrana i operativni sustav računala te tako radili točni virtualni opis osobe koja posjećuje te web stranice. Ako je osoba koristila Facebookovu aplikaciju na svom pametnom telefonu, ta kompanija imala je uvid u sve aplikacije koje je pojedinac koristio. Društvene mreže u modernom dobu, argumentira

---

¹ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str 16.

² Efrati, A. (2011.), „Like“ Button Follows Web Users, *Wall Street Journal*, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704281504576329441432995616>, pristupljeno: siječanj 2018.

Yasha Levine postale su dio globalnog nadzornog aparata koji prikuplja, sprema i analizira terabajte podataka svaki dan, te nakon analize koristi te iste podatke kako bi izgradio kompleksnu mrežu psiholoških profila svojih korisnika diljem svijeta.³ U središtu tog aparata nalaze se obaviještajne agencije, naročito američka NSA, čiji program zvan PRISM je omogućio agenciji prikupljanje mnogobrojnih podataka, uključujući povijest pretraživanja, sadržaj e-mailova te aktivnosti korisnika Googlea.

Ako uzmemo u obzir jednostavnost takvog praćenja, postavlja se pitanje zašto se javnost ne buni, zašto se ne događaju masovni svjetski prosvjedi protiv takve vrste nadzora? Riječima Bernarda E. Harcourta, „...jedno je znati za nadzor, sasvim druga stvar je obraćati pozornost i mariti za njega, pogotovo kad se upali ikona da smo primili novu poruku, novi e-mail, kada jednostavno moramo provjeriti novosti na Facebooku, moramo vidjeti koliko je naša nova fotografija na Instagramu dobila „lajkova“ ili koliko je ljudi komentiralo našu novu objavu na blogu.“⁴ Izlažemo se kroz petabajte elektroničkih zapisa koji se mogu povezati zajedno, zapise koje, iako su virtualni, tvore točniju sliku o nama nego što mi to možemo u stvarnosti. Za mnoge ljude, izlaganje u virtualni svijet dogodio se svojevrijedno, entuzijastično kroz pretraživanje Googleom, kupovinu preko interneta i aktivnosti na društvenim mrežama. Izlažući se u potpunosti, društvo nadziranje, zadržavanje i kažnjavanje čini puno jednostavnijim, lakšim i jeftinijim. Osobe se transparentno otkrivaju drugim ljudima, i čineći to, dozvoljavaju si mogućnost, svjesnog ili nesvjesnog, oblikovanja karaktera u dosad nezamišljenom razmjeru. Jedina stvar koja može doseći količinu društvenog digitalnog apetita su ambicije i predanost onih koji ga nadziru. Ambicija Googlea za mapiranjem svake ulice, prikupljanjem što je moguće više podataka i digitaliziranjem svake knjige na svijetu, je ogromna, nastavlja Harcourt. Što se NSA-a tiče, kako su pokazali dokumenti koje je razotkrio Snowden, njezin cilj je skupiti i znati sve moguće podatke i biti uključena u čitav internet, na bilo kojem uređaju, bilo gdje, bilo kada.

U većini slučajeva ljudi se izlažu nadzoru zbog najmanjih, jednostavnih stvari: svojih želja, obične radoznalosti pa čak i iz komformizma, ne imajući na umu potencijalne posljedice svojih aktivnosti. U prosincu 2014. godine, u jeku sudske presude koja je oslobodila dvojicu policajaca optuženih za ubojstvo dvojice afroamerikanaca, održan je veliki prosvjed u New Yorku. Organizatori prosvjeda su za okupljanje napravili Facebook stranicu preko koje su se ljudi

---

³ Levine, Y. (2013.), *The Psychological Dark Side of Gmail*, AlterNet, <https://www.alternet.org/google-using-gmail-build-psychological-profiles-hundreds-millions-people>, pristupljeno: siječanj 2018.

⁴ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London str. 2-3

nesvjesno uključivali i time davali podršku prosvjedu. Noć prije prosvjeda, na stranici je više od 45 tisuća ljudi najavilo svoj dolazak uključivanjem u stranicu. Posljedica toga bila je da je policijska postaja u New Yorku prikupila sve podatke tko se najavio doći na prosvjed i tako praktički napravila neslužben popis ljudi na prosvjedu bez imalo truda. Prikupivši popis prosvjednika, policija može iskoristiti te podatke za bilo koju buduću aktivnost: od toga da iskoristi imena kao dodatan povod pretraživanja osobe pri običnoj policijskoj provjeri do dodatnih provjera pri ukrcaju na zrakoplov.⁵ Kada se s toliko malo podataka mogu dobiti brojne informacije, kristalno je jasno kako nešto trivijalno poput sadržaja nečije Facebook stranice ili drugih društvenih mreža, povijesti Google pretraživanja ili kupovine preko interneta može biti sačuvano, analizirano i na kraju iskorišteno protiv te osobe. Po prvi puta u povijesti, za dobivanje takvih informacija nije potrebno zastrašivanje ili upotreba prisile, pripadnici društva svojevrijedno, s osmjehom na licu, otkrivaju sve potrebne informacije, a da toga nisu ni svjesni. Za mnoge, navodi Harcourt, digitalni život postao je jedina stvarnost; za mlade jedino mjesto gdje mogu obogatiti svoj društveni život, imati prijatelje, odlaziti na spojeve; za odrasle mjesto pronalaska posla, hobija i izražavanja mišljenja, mjesto dijaloga i komunikacije. To više nije postalo pitanje izbora, postalo je pitanje nužnosti.⁶

Dok se ljudi nastavljaju igrati na svojim Xbox igraćim konzolama, koristiti Android pametne telefone i Apple satove, njihov digitalni život u potpunosti se nadzire, katalogizira i sprema za buduću upotrebu. Neki ljudi su primorani nositi policijske detektore kretanja, drugi će s entuzijazmom staviti Apple sat na ruku. U oba slučaja, sve njihove dnevne aktivnosti se mogu nadzirati i pratiti. Pametni televizori koji zbog ugrađivanja kamere i mikrofona mogu služiti kao nadzorne kamere, automobili koji s ugrađenim GPS sustavom mogu lako biti praćeni, sve su to načini kako se naše prakse uživanja i odmora sve više konvergiraju s nekadašnjim praksama kažnjavanja. Ta dva koncepta, kazna i užitak, postali su u današnjem eksponiranom društvu nerazdvojni.⁷ To novo, eksponirano društvo, nije novo zbog činjenice da je pod nadzorom, naime nadzor je uvelike dio svake liberalne demokracije od svoga nastanka. Također, ono nije novo zbog novih tehnologija koje su omogućile lakši i jeftiniji nadzor; činjenica da je nadzor sada jeftiniji i lakši ne negira činjenicu da ga je u prošlosti bilo.

---

⁵ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 16

⁶ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 18

⁷ Boyd, D. (2014.), *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*, University Press Yale, New Haven prema Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London str. 20-21

Ekspozirano društvo je novo jer po prvi puta u povijesti, ono praktički nadzire samo sebe, svojevrijedno. U pokušaju objašnjavanja tog novog društva, te kako je ono nastalo, neki kritičari, poput Iana Croucha okreću se George Orwellovom romanu *1984.* i njegovom konceptu „Velikog brata“ (*Big Brother*).⁸ Bruce Schneier i još neki kritičari odbijaju analogiju Velikog brata i okreću se metafori „panoptikona“ (*panopticon*) Jeremyja Benthama.⁹ Postoje također i oni koji smatraju oba koncepta manjkavim te gledaju na ekspozirano društvo ne kao na Velikog brata, niti kao na panoptikon, nego kao na društvo tzv. „staklenog paviljona“ (*mirrored glass pavilion*). Takav stav naročito zastupa Bernard E. Harcourt.

2.1. George Orwell i *Big Brother*

U vrijeme razotkrivanja NSA-ovih dokumenata Edwarda Snowdena, navodi Jenny Hendrix u *Los Angeles Timesu*, prodaja George Orwellovog romana *1984.* porasla je za šest tisuća posto u SAD-u.¹⁰ Sličnosti između fikcije romana i stvarnosti u kojoj su Snowdenovi dokumenti otkrili da američki narod živi, bile su dovoljne da većina novina u SAD-u, pri izvještavanju o dokumentima, koristi analogiju Velikog brata. I predsjednik SAD-a Barack Obama, u obraćanju javnosti samo dva dana nakon objavljivanja dokumenata, nije se suzdržao od aludiranja na Orwellov roman: „Možete prigovarati kako je ovo slučaj Velikog brata, i kako su ti programi izmaknuli kontroli, ali kada pažljivo sagledate činjenice, vidjet ćete da smo našli točan balans.“¹¹ S druge strane, Snowden je na Božić 2013. proširio analogiju, izjavivši preko TV kamere iz Moskve da „NSA-ove mogućnosti nadzora značajno premašuju sve Orwellove strahove te da je cijela kolekcija tehnologije koja se u knjizi opisuje: mikrofoni i video kamere, TV ekrani koji mogu snimati ljude, sve je to ništa u usporedbi s onim čime obavještajne službe raspolažu.“¹²

Ova analogija uzrokovala je veliku debatu u američkoj javnosti o točnosti usporedbe *1984.* s tadašnjim stanjem u društvu. Nekima, poput Richarda Jinmana, podudarnosti su bile više nego

---

⁸ Crouch, I. (2013.), „So Are We Living in 1984?“, *New Yorker*, <https://www.newyorker.com/books/page-turner/so-are-we-living-in-1984>, pristupljeno: siječanj 2018.

⁹ Schneier, B. (2013.), *Why the NSA's Defence of Mass Data Collection Makes No Sense*, Atlantic, <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2013/10/why-the-nsas-defense-of-mass-data-collection-makes-no-sense/280715/>, pristupljeno: siječanj 2018.

¹⁰ Hendrix, J. (2013.), „NSA Surveillance Puts George Orwell's „1984“ on Bestseller Lists“, *Los Angeles Times*, <http://articles.latimes.com/2013/jun/11/entertainment/la-et-jc-nsa-surveillance-puts-george-orwells-1984-on-bestseller-lists-20130611>, pristupljeno: siječanj 2018.

¹¹ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 31

¹² Vidi 11.

očite: konstantno ratno okruženje i atmosfera u fikcijskoj Oceaniji s američkim trajnim „ratom protiv terorizma“, „karizmatički vođa“ Veliki Brat kao američki predsjednik Barack Obama zatim dva „antiheroja“, Edward Snowden i Winston Smith, „prekrasna heroina“ kao Snowdenova djevojka, Lindsey Mills te termini poput „zlokobna tehnologija“ u romanu kao termin „zlokoban govor“ čime je američka vlada pokušala okarakterizirati Snowdenov čin.¹³ S druge strane, Robert Colls na stranici *Salon.com* navodi kako se svijet opisan u Orwellovom romanu po jednoj ključnoj stvari bitno razlikuje od načina nadzora kakvog NSA danas provodi. Ta bitna razlika je vidljivost samog nadzora u društvu. U romanu nadzor od strane vlasti je očit, sveprisutan i nametljiv, osmišljen kako bi svaka osoba u društvu bila svjesna da je se nadzire. U slučaju NSA-a, nadzor je skriven, tajan i osmišljen tako da ljudi nisu svjesni da ih se nadzire te se tako ponašaju prirodno.¹⁴

Objektivno govoreći, postoje i sličnosti i razlike između romana i naše stvarnosti, ali koliko god Orwell bio na točnom tragu predviđanja kako će budućnost iz sigurnosnog aspekta izgledati, prevario se u jednoj ključnoj stvari, a to je način kontroliranja društva. U svome romanu, Orwell naglašava temeljnu strategiju opresije i kontrole: iskorjeniti želju i strast društva.¹⁵ Kroz taktičke restrikcije i propagande, poput propagiranja celibata i zabrane orgazma do nezačinjene hrane, te tmurnih i neutralnih boja odora, cilj je bio neutralizirati strast, želju i nagone društva kako bi se ono kao takvo pokorilo i podleglo vlasti u potpunosti. S druge strane, način nadzora i kontrole društva u NSA-ovom slučaju je upravo suprotan. Danas, piše Harcourt, cjelokupna digitalna komunikacija i aktivnosti djeluju na temelju „lajkova“, „obožavatelja“, „dijeljenja“ i „prijateljstava“. Tmurne i jednolične odore iz 1984. danas su zamijenjene kričavim bojama novih pametnih telefona, raznolikostima aplikacija i funkcija te neopisivom privlačnošću potpunog digitalnog iskustva.¹⁶ Orwellova pogreška, koju su obavještajne službe uočile i ispravile, je mišljenje da se otvorenom represijom i silom društvo podčinja. Puno je lakše ukrotiti društvo pomoću njihovih želja i strasti nego što je pokušajem lomljenja ljudskog duha. Tako je današnje društvo kontrolirano upravo svojim željama za novom tehnologijom, svojom strašću za komunikacijom i znatiželjom za znanjem i informacijama.

---

¹³ Jinman, R. (2013.), „*NSA Spy Scandal Boosts Sales of Orwell's „1984“ – Here's Why*“, The Week, <https://orwellsocietyblog.wordpress.com/2013/06/24/nsa-spy-scandal-boosts-sales-of-orwells-1984-heres-why/>, pristupljeno: siječanj 2018.

¹⁴ Colls, R. (2013.), „*Orwell and Ed: Snowden Saga Shows the One Thing „1984“ Missed*“, Salon, <https://www.salon.com/2013/12/17/orwell-ed-snowden-saga-shows-the-one-thing-1984-missed-partner/>, pristupljeno: siječanj 2018.

¹⁵ Orwell, G. (2001.), *1984.*, Alfa, Zagreb

¹⁶ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 35

Sve to ne negira činjenicu da roman uspješno predviđa društveno stanje današnjice. Uz sve već navedene podudarnosti koje većinom uspoređuju površinske sličnosti, nastavlja Harcourt, postoji jedna Orwellova analogija koja zadire puno dublje. Roman *1984.* nagovještava suptilniju preobrazbu društvene stvarnosti: umjesto kažnjavanja ljudi zbog onog što su učinili, društvo je počelo kažnjavati ljude zbog onog što oni jesu.¹⁷ Nadzor u 21. stoljeću nije osmišljen kako bi snimio ili zabilježio zločin, te s takvim dokazom neku osobu sankcionirao i kaznio. Nadzor je danas usmjeren prema skupljanju velike količine informacija, kako bi se one spremale i kategorizirale, te analizom identificirali potencijalni prekršitelji zakona i zločinci. Takav nadzor je možda temeljen na pozitivnom argumentu „bolje spriječiti nego liječiti“, ali njegove posljedice mogu biti katastrofalne. Takvim pristupom kriminalu i sigurnosti prestajemo kažnjavati i osuđivati ljude zbog svojih djela te ih počinjemo osuđivati zbog njihovog karaktera. Sada, u sklopu pravosudnog sustava, u okolnosti i kontekst zločina uvažava se rasa, spol, dob, obrazovanje, seksualna orijentacija, religijsko stajalište, bračno stanje i ostala digitalna aktivnost, ili kako bi Michel Foucault rekao „*sudac više ne osuđuje zločine, nego dušu kriminalaca.*“¹⁸ Kada se sve dostupne informacije uzmu u obzir, zaključuje se da, koliko god sličnosti, što očite što suptilne postojale, ne možemo tvrditi da Orwellov prikaz nadzora i kontrole se može uzeti kao točna analogija za današnje stanje društva, upravo iz razloga očitog manjka represije. Društvo je to koje se zbog svoje znatiželje i potrebe za komunikacijom svojevrijedno izlaže nadzoru, bez prisiljavanja. Društvo ne samo da želi, ono osjeća neopisivu potrebu za digitalnom komunikacijom, za komformizmom mobilnih aplikacija te za objavljivanjem fotografija, mišljenja i stavova na internetu.¹⁹

2.2. Jeremy Bentham i *Panopticon*

Govoreći o nadzoru u društvu, neki kritičari dotaknuli su se analogije panoptikona, pojma kojeg je prvi uveo engleski filozof Jeremy Bentham, koji se danas smatra začetnikom modernog utilitarizma, a kasnije interpretirao Michel Foucault u svojoj knjizi *Discipline and Punish*. Thomas McMullan iz *The Guardian*a definira panoptikon kao vrstu zatvora kružnog oblika u čijem se središtu nalazi promatračnica koju okružuje prsten staklenih ćelija. Takav dizajn ima

---

¹⁷ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 36

¹⁸ Foucault, M. (1979.), *Discipline and Punish*, trans. Alan Sheridan, Vintage, New York; prema Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 36

¹⁹ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 52

za cilj omogućiti čuvaru da neprestano ima sve (*pan*) zatvorenike pod nadzorom (*-opticon*). Iako je fizički nemoguće da jedan čuvar konstantno promatra sve zatvorenike, činjenica da oni ne znaju kada su promatrani znači da će se ponašati kao da su cijelo vrijeme pod nadzorom. Takav zatvor prisiljava zatvorenike da neprestano kontroliraju svoje aktivnosti, te im se tako podsvjesno mijenja obrazac ponašanja.²⁰

Bethhamovu metaforu panoptikona kritičari su različito tumačili. Glenn Greenwald uspoređuje panoptikon s nadzorom koji provodi američka NSA. „*Oni koji vjeruju da su nadzirani podsvjesno će činiti ono što znaju da se od njih očekuje, nesvjesni da ih se tako kontrolira*“²¹ Greenwald ističe kako je u tom slučaju državna represija nepotrebna jer je društvo ionako čitavo vrijeme kontrolirano i praktički bez slobodne volje. Neki kritičari, s druge strane, imaju pozitivno mišljenje o konceptu panoptičkog nadzora u društvu. Jedan od njih je i William Simon koji ističe kako „*panoptički način nadzora društva ima velik potencijal jer ima mogućnost jednostavnije postići transparentnost društva*“.²² Simon argumentira kako je upravo panoptički nadzor korak u pravom smjeru prema kome društvo treba težiti. Njegov argument temelji se na djelomičnom žrtvovanju privatnosti kako bi se direktno riješili veliki društveni problemi 21. stoljeća: rasna netolerancija, diskriminacija i nasilje.

Analogija panoptikona, kao u slučaju Velikog brata Georgea Orwella, reakcija je na realno stanje suvremenog društva. Golemi razmjeri nadzora američkih sigurnosnih agencija navela je kritičare da preuzmu metaforu zatvora jer je upravo panoptikon točno prikazivao društvenu realnost kontrole i moći. Također, NSA ima jasnu funkciju čuvara koji unatoč neograničenom nadzoru nema mogućnost promatrati svaku osobu u svakom trenutku. Imajući u vidu preciznost analogije što se razmjera nadzora tiče, B. E. Harcourt ističe nekoliko vrlo bitnih nedostataka metafore panoptikona.²³

- 1) Nadzor suvremenog društva se ne može objasniti analogijom zatvora. Precizniji prikaz bio bi kroz zabavni park. Unatoč činjenici da je zabavni park konstantno pod prismotrom te nadzorne kamere služe za bolje kontroliranje ponašanja, cilj nadzora

---

²⁰ McMullan, T. (2015.), „*What does the panopticon mean in the age of digital surveillance?*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/technology/2015/jul/23/panopticon-digital-surveillance-jeremy-bentham>, pristupljeno: siječanj 2018.

²¹ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 207

²² Simon, W.H. (2014.), „*Rethinking Privacy*“, Boston Review, <http://bostonreview.net/books-ideas/william-simon-rethinking-privacy-surveillance>, pristupljeno: siječanj 2018.

²³ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 94-103

nije potpuna kontrola i moć već osiguravanje kvalitetnije zabave, sigurnosti i zarade samog zabavnog parka.

- 2) Sigurnosne agencije poput NSA i GCHQ te internetski giganti poput Googlea i Facebooka ne prikupljaju podatke kako bi saznali što svaki pojedinac radi u svakom trenutku svoga života, već koriste masovni nadzor za kategoriziranje i analizu velike količine podataka u svrhu filtriranja bitnih i nebitnih informacija, većeg profita te praćenja velikih društvenih trendova.
- 3) Svrha panoptikona je zatvorenici pobuditi strah i paniku od nadzora kako bi reprogramirali njihovo ponašanje. Unatoč činjenici da je konstantno promatrana, prosječna osoba nastavit će koristiti internet, društvene mreže i digitalnu komunikaciju svojevrijedno, bez osjećaja pristika i panike od NSA-a ili drugih sigurnosnih službi, što poništava sam cilj panoptikona.
- 4) Manjkavost analogije očituje se najbolje u samom odnosu između čuvara i zatvorenika, odnosno sigurnosnih službi i pripadnika društva. U prvom slučaju, čuvar je taj čiji je posao nadgledanje, prikupljanje informacija o zatvorenici. U drugom, društvo je to koje se eksponira objavljujući informacije na internetu. Posao sigurnosnih službi je pronaći te informacije, objediniti ih, arhivirati i analizirati.

Edward Snowden svojim je objavljivanjem tajnih dokumenata ukazao na problem globalnog nadzora, te time potaknuo kritičare i američku javnost na raspravu. Brojni kritičari koristili su analogije i metafore kako bi lakše široj javnosti objasnili kompliciranu tehnološku terminologiju i sociološke termine društvenih promjena 21. stoljeća. Zbog činjenice da se suvremeno društvo do tada nije susrelo s ovakvim rasponom sigurnosne kontrole, početne analogije koje su korištene nisu mogle u potpunosti odražavati sve aspekte nadzora. Međutim, nakon daljnjih analiza, kritičari su, inspirirani navedenim teorijama, uspjeli pobliže definirati društvene promjene i prikazati svijest suvremenog društva onakvom kakva jest.

2.3. Društvo staklenog paviljona

U Orwellovoj analogiji Velikog brata, kao i u Benthamovom panoptikonu mogu se pronaći brojne sličnosti s problemima digitalnog društva današnjice, međutim pojam koji najbolje opisuje stanje nadzora u eksponiranom društvu jest primjer staklenog paviljona (*mirrored glass pavilion*), iznesenog u knjizi B.E. Harcourta. Stakleni paviljon, navodi Harcourt, izgrađen od velikih staklenih zidova povezanih čeličnim gredama, omogućuje posjetiteljima promatrati sebe i druge kroz zrcalne plohe i odraze, a stvara optičku iluziju koja može djelovati zabavno,

ali isto tako i izazvati nemir.²⁴ Naime, osoba nikad ne može biti sigurna nalazi li se unutar ili izvan paviljona, odnosno nalazi li se u ulozi promatrača ili je ona ta koja biva promatrana. Stakleni paviljon tako predočava stanje digitalnog društva, u kojem pojedinci osjećaju narcisoidno zadovoljstvo promatrajući vlastito ja u zrcalnom odrazu. Dok kroz staklo gledaju ostale pripadnike društva („lajkanje“ i komentiranje tuđih objava), te sebe izlažu pogledu drugih (vlastito objavljivanje sadržaja), njihov pogled je u isto vrijeme usmjeren na vlastiti odraz (uređivanje Facebook, Instagram profila).²⁵ U takvom društvu nadzor postaje mnogo jednostavniji, jeftiniji, ali na kraju i neizbježan jer njega ne provode samo sigurnosne službe, već svaki sudionik društva.

Uz narcisoidni osjećaj zadovoljstva, postoji i još jedan psihološki fenomen koji se javlja pojavom digitalnog doba 21. stoljeća koji je promijenio mentalitet društva u kojem vlastita privatnost više nije prioritet, a to je *FoMO* efekt. *FoMO* (*fear of missing out*) efekt u digitalnom dobu, objašnjava Joseph Nowinski u *Huffington Postu*, oblik je društvene anksioznosti koji se definira kao „strah od nemogućnosti uživanja u iskustvima koja su drugima dostupna“.²⁶ Manifestira se kao snažni unutarnji nagon koji tjera osobu na kontinuirano praćenje čitavog društva kako bi izbjegao moguću propuštenu priliku. Digitalna aktivnost, osobito ona na društvenim mrežama, tako je praktički nužna, nastavlja Nowinski, kako bi se pojedinac osigurao da bude informiran o svim novostima u svijetu, predstavljajima novih tehnologija i usluga, ili novih društvenih trendova. Saznanje da ga se nadzire može osobi predstavljati problem, ali strah od žaljenja za propuštenom prilikom toliko je veći da pojedinac svjesno odabire eksponirati se iako to znači manju privatnost i nastavak života u staklenom paviljonu.

Suvremena era nadzora temeljena je gotovo u potpunosti upravo na eksponiranom društvu, na činjenici da će pojedinac, što iz straha od propuštene prilike što iz osobnog zadovoljstva i želje, samoinicijativno objavljivati sve veću količinu podataka o sebi i svom životu, koji se onda vrlo lako mogu pratiti, spremiti i analizirati za buduću upotrebu. U svojoj knjizi, Harcourt definira eksponirano društvo unutar staklenog paviljona kroz pet glavnih karakteristika:

---

²⁴ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 108-109

²⁵ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 110

²⁶ Nowinski, J. (2014.), „*How We Use Social Networking, Part 3: The FoMO Effect*“, Huffington Post, https://www.huffingtonpost.com/joseph-nowinski-phd/fomo_b_4551030.html, pristupljeno: siječanj 2018.

- 1) *Virtualna transparentnost* glavna je značajka eksponiranog društva. Svoju misiju da sve podatke učini lako pretražljivim, javnim i organiziranim započeo je Google osnivanjem svog internet pretraživača. Prvotni cilj Googlea bio je kumulativno svjetsko znanje raštrkano na internetu objediniti u jednu, jednostavnu za korištenje, dobro organiziranu tražilicu koja će omogućiti da sve informacije budu javno dostupne u svako vrijeme, bez obzira na njihov sadržaj. Tek nakon što je Google počeo koristiti svoje dobro arhivirane i organizirane podatke u svrhu bolje implementacije reklama, time si povećavajući profit, sigurnosne agencije poput američke NSA i britanske GCHQ počele su koristiti podatke prikupljene na internetu za nadzor globalnih razmjera.
- 2) *Virtualna neodoljivost* jedna je od glavnih oruđa potrebnih za mijenjanje mentaliteta čitavog društva. Učiniti od nečeg potencijalno opasnog nešto poželjno i uzbudljivo najlakše se ostvaruje kroz ljudsku znatiželju i strast. Ciljati na požudu i emociju pojedinaca za provedbu vlastitih ciljeva najbolje dokazuje primjer *Apple Watch* sata. Reklamni desetominutni video predstavljanja sata može se opisati jednom riječju: neodoljiv. Svaki, pa i najmanji detalj dizajniran je kako bi privukao pažnju i pobudio strasti kod potrošača. Funkcije sata su prezentirane kao najnovija tehnologija koju svatko mora posjedovati te isticane kao vrlo korisne: sat prati korisnikov svaki korak i sve dnevne aktivnosti, mjeri puls, ima mogućnost spremanja e-mail poruka, listu kontakata i prijatelja, te slanja svih tih informacija na internet stranicu kako bi ih korisnik mogao lakše analizirati. Činjenicu da konceptualne razlike između *Apple Watcha* i detektora kretanja koje moraju nositi osobe na uvjetnom otpustu iz zatvora praktički nema, društvo će zanemariti. Oni će i dalje s ponosom nositi svoj *Apple Watch* sat, bez obzira što se takva tehnologija može savršeno iskoristiti kao uređaj za praćenje i nadzor osoba.
- 3) *Netransparentnost promatrača*. Kao što je virtualna transparentnost bila potrebna da se omogući nadzor na internetu, tako je i netransparentnost samih sigurnostih službi potrebna kako bi taj nadzor bio što iskoristiviji. NSA s jedne strane želi pokazati svijetu, pogotovo potencijalnim neprijateljima SAD-a, svu moć i tehnologiju kojom raspolažu kako bi proširila osjećaj panike u društvu da se svaki njihov korak i čin dokumentira te da je podložan kazni. S druge strane, kako bi nadzor bio što točniji i kvalitetniji, ljudi moraju zaboraviti da ih se promatra kako bi se ponašali najprirodnije, a najbolji način da se to postigne jest da su promatrači toliko skriveni da su društvu nevidljivi.

- 4) *Virtualna autentičnost*, kao i skrivenost promatrača, nužna je da bi se postigao potpuni nadzor. Upravo iz tog razloga nadziranje društvenih mreža, blogova i komentara je manje efikasno i autentično od satelitskog GPS sustava u automobilu, praćenje kretanja preko Apple Watch sata ili digitalni zapis koji ostaje nakon pretraživanja Googlea. Društvene mreže su podložne uljepšavanju kako bi se pojedinac što bolje prikazao svijetu. Blogovi se mogu uređivati, komentari brisati. GPS signal u automobilu, broj otkucaja srca na Apple Watchu, lice neke osobe uhvaćene javnom kamerom ili povijest pretraživanja na Googleu, sve su to informacije koje se ne mogu lažirati, koje tvore autentičnu virtualnu sliku neke osobe, i upravo takva vrsta informacije je sigurnosnim službama poput NSA ili GCHQ najkorisnija.
- 5) *Digitalna ispovijed*. Nadzor nije potpun ni kod praćenja nečijeg kretanja, promatranja dnevnih aktivnosti, pa čak ni u slučaju praćenja digitalne komunikacije s drugim ljudima. Nadzor može biti potpun tek kada se znaju nečija razmišljanja, stavovi i tajne, tek tada se dobiju sve informacije i potpuna slika neke osobe. Prisilni načini dobivanja takvih vrsta informacija često su ilegalni i nehumani, ali kod eksponiranog društva sila nije potrebna. U digitalnom svijetu prividna anonimnost igra veliku ulogu u olakšavanju iznošenja vlastitog mišljenja. Pri uključivanju na razne forume, osoba dobije mogućnost izabiranja „nadimka“ kako bi ostala anonimna, te joj je tako puno jednostavnije iznositi stavove, razmišljanja i najintimnije tajne. Zbog nemogućnosti čitanja govora tijela, crvenjenja u licu i drugih poteškoća u stvarnoj komunikaciji, na internetu se osoba osjeća puno slobodnije u iznošenju svoga mišljenja, ne znajući da sigurnosne službe, kroz različite metode, mogu točno utvrditi tko u stvari stoji iza onog što je napisano na internetu.²⁷

U svojoj knjizi *Data and Golitah: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*, Bruce Schneier opisuje kako je država u 19. stoljeću bila ta koja je stvarala podatke, spremala ih i arhivirala.²⁸ Proces je bio skup, nastavlja Schneier, za njega je bilo potrebno mnogo ispunjenih anketa dok je ispitanike bilo iznimno teško naći s obzirom da je privatnost društvu bila prioritet. Pojavom digitalnog doba, društvo je postalo generator

---

²⁷ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 118-131

²⁸ Schneier, B. (2015.), *Data and Golitah: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*, W.W. Norton & Company Inc., New York, NY, str. 27

podataka, privatnost je prestala biti vitalan dio društvenog ustroja, a država se transformirala iz tradicionalne u tzv. državu nadzora.

3. DRŽAVA NADZORA

Pojam „država nadzora“ često se čuo u medijima nakon Snowdenovih otkrića 2013. godine, međutim sam pojam spominje se nekoliko godina ranije. 2008. godine Jack Balkin, profesor ustavnog prava na sveučilištu Yale, iskoristio je u svom znanstvenom članku „*The Constitution in the National Surveillance State*“ tu terminologiju kako bi objasnio tadašnje društveno stanje u SAD-u. „Nije pitanje hoćemo li u budućnosti živjeti u državi nadzora“, navodi Balkin, „pitanje je samo u kakvoj ćemo državi nadzora živjeti.“²⁹ Državu nadzora definira kao svaku državu koja svoje probleme pokušava ustanoviti i riješiti kroz masovno prikupljanje i obradu velike količine podataka. Balkin dalje navodi kako država nadzora nije posljedica krize ili rata, već samo oblik vlasti. Opasnost od terorističkih napada možda je najčešće spomenuta izlika takve vrste vlasti, ali zasigurno se ne može smatrati kao jedini, a još manje kao najvažniji razlog. Ovaj stav Balkin dokazuje činjenicom da ratovi i krize, koliko god dugotrajni i s ogromnim posljedicama bili, ne traju vječno za razliku od nadzora koji je sveprisutan od nastanka prvih demokracija. Pojam država nadzora tako je ušao u rječnik većine američkih kritičara, razlika je samo u načinu kako ga pojedini kritičari definiraju i opisuju, te u kojem ga kontekstu spominju.

S jedne strane, neki američki kritičari uspoređuju državu nadzora s nesebičnim ratnikom, herojem, argumentirajući kako je takav način vladavine savršen odgovor sve većim terorističkim prijetnjama u svijetu. Savezni sudac William H. Pauley u sudskom slučaju dokazivanja ustavnosti NSA-ovog masovnog prikupljanja telefonskih metapodataka spominje termin države nadzora kao „...*efikasan vladin kontra-udarac na sve izraženiji Al-Qaeda in jujitzu.*“³⁰ Pauley nastavlja kako je takav masovni nadzor najefikasnije oružje u rukama NSA-a za predviđanje, pa tako i sprječavanje novih terorističkih napada poput onog na Svjetski trgovački centar 11. rujna 2001. u New Yorku. Odgovornost tako leži na svakom pojedincu koji, iz domoljublja prema SAD-u, mora svojevóljno pristati na vladin pristup svim svojim informacijama, jer tako odrađuje svoj dio u borbi protiv terorizma. Shane Harris, američki

---

²⁹ Balkin, J.M. (2008.), „*The Constitution in the National Surveillance State*“, Faculty Scholarship Series, Yale, http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1224&context=fss_papers, pristupljeno: siječanj 2018.

³⁰ „*American Civil Liberties Union v. Clapper* 959 F. Supp. 2d 724 (S.D.N.Y. 2013)“, <https://casetext.com/case/aclu-v-clapper>, pristupljeno: siječanj 2018.

novinar i pisac, u svojoj knjizi *The Watchers: The Rise of America's Surveillance State* daje detaljan opis događaja unutar obavještajnih službi nakon napada na Svjetski trgovački centar 2001. godine.³¹ Harris u knjizi opisuje ljudsku stranu obavještajne zajednice, osobne živote običnih ljudi zaposlenih u sigurnosnom sektoru koje naziva promatračima (*The Watchers*), pokušavajući tako, isto kao i sudac Pauley, prikazati te ljude kao radišne domoljube koji za uspjeh svoje države nadziru društvo. Fokus se time mijenja s teme privatnosti i masovnog nadzora na domoljublje i borbu protiv terorizma. Promjenom tog diskursa nastoji se izmijeniti stav društva prema nadzoru, demistificirati ga i prikazati kao svakidašnju stvar u široj slici državne sigurnosti.

S druge strane političkog spektra, neki kritičari definiraju državu nadzora kao represivni oblik vladavine koji narušava pravo na privatnost čovjeka. Nasuprot suca Pauleyja, federalni sudac Richard Leon u drugom je sudskom procesu iznio svoje sumnje i strahove oko države nadzora. U slučaju *Klayman protiv Obame*, sudac Leon naziva državu nadzora „...državom paukove mreže, „Big brother“ državom čija se Orwellovska tehnologija može usporediti s nečim iz filmova znanstvene fantastike.“³² Takvoj se državi ne može vjerovati, nastavlja Leon, izgubila je kredibilitet i svojim manjkom transparentnosti ne nadahnjuje povjerenje svojim građanima. Ovakvim se narativom pokušava državu i političku elitu koja njome vlada prikazati kao neprijatelja privatnosti, „prevaranta“ koji će svojim podanicima reći sve što oni žele čuti kako bi uspostavio i održavao kontrolu nad društvom. Glenn Greenwald proširuje Leonovo mišljenje, ističući kako je masovni nadzor bez točno određenog cilja, koji je temelj države nadzora, protivan Ustavu SAD-a, točnije Četvrtog amandmana, koji nalaže da se „...pravo ljudi da budu zaštićeni, kako oni sami, tako i njihove kuće, dokumenti i imovina, od neutemeljene pretrage i zaplijene, neće kršiti niti će se izdavati nalozi, osim u slučaju vjerojatnog povoda, pod prisegom ili potvrdom, uz točan opis mjesta koje valja pretražiti i ljudi ili stvari koje treba zaplijeniti.“³³ Za razliku od Richarda Leona, koji kao federalni sudac ne smatra da se nadzor treba u potpunosti ukinuti, već samo daje kritiku načina skupljanja informacija od strane sigurnosnih službi, Greenwald ističe kako cjelokupni nadzor šteti društvu te da je upravo društvo to koje se treba oduprijeti represivnoj vlasti u SAD-u.

---

³¹ Harris, S. (2010.), „*The Watchers: The Rise of America's Surveillance State*“, The Penguin Press, New York, NY, str. 1-27

³² „*Klayman v Obama*, 957 F. Supp. 2d 1 (D.D.C. 2013)“, <https://casetext.com/case/klayman-v-obama-1>, pristupljeno: siječanj 2018.

³³ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 13

Sagledavajući ova dva dijametralno suprotna stava, nameće se pretpostavka da jedna perspektiva mora biti pogrešna. Nadzor u SAD-u ne može ujedno biti i pogodan i opasan za društvo. Logično je pretpostaviti da ako vlada namjerava koristiti masovno praćenje isključivo za borbu protiv terorizma, onda bi takav nadzor trebao biti društveno prihvatljiv, dok u slučaju nadziranja radi stvaranja veće kontrole nad društvom nadzor prestaje biti legitiman i trebalo bi mu se oduprijeti. S druge strane, takvu logiku ne dijele Edward Snowden, Alfredo Lopez i drugi internetski aktivisti i zviždači. Snowden smatra da vjerodostojnost trenutne vlade u korištenju nadzora u „pozitivne“ svrhe ne garantira društvu da svaka sljedeća vlada neće zloupotrijebiti tu moć u svrhu kontrole društva: „Čak i ako vjerujete trenutnoj vladi, što će se dogoditi kad se ona promijeni? Što će se dogoditi kad na vlast dođe pojedinac koji će reći: „Znate što, iskoristimo to.“, ističe.³⁴ Imajući u vidu koliko velikom moći raspolažu sigurnosne službe, a kroz njih i vlada koja njima upravlja, postaje vidljivo zašto ju Snowden smatra potencijalno opasnom. Alfredo Lopez, pisac, profesor i aktivist za slobodu komunikacije na internetu, prihvaća Snowdenovo stajalište, ali iznosi svoj primjer manjkavosti sustava. „Mi ovdje u SAD-u“, navodi Lopez, „imamo sve potrebne alate i tehnologije za stvaranje policijske države. Očito je da ne živimo u policijskoj državi, ali alati su tu, nadohvat ruke. Potrebna je samo jedna kriva osoba na krivoj poziciji na vlasti da se sve preokrene.“³⁵ Lopez ističe kako je američko društvo ne samo na korak do policijske države, već i nedovoljno informirano o pitanjima legalnosti i legitimnosti nadzora da bi se uspješno oduprijelo takvoj vlasti u slučaju da do nje dođe.

Pod pojmom države nadzora Bernard E. Harcourt podrazumijeva sve od prikupljanja podataka internetskih (Google, Facebook, Yahoo) i drugih (Target, Verizon) kompanija radi ostvarivanja veće dobiti, preko sigurnosnih kamera u bankama i školama pa do trivijalnih stvari poput praćenja poznanika i prijatelja preko društvenih mreža. Međutim, on navodi kako najvažniju ulogu u državi nadzora zasigurno imaju sigurnosne službe i vlade koje njima upravljaju.³⁶ Uzevši u obzir da američka agencija za sigurnost NSA, pa tako i američka vlada, imaju daleko najveće mogućnosti nadzora, one su neprestano predmetom javne rasprave, istraživanja i kritika.

---

³⁴ „State of Surveillance“ with Edward Snowden and Shane Smith (VICE on HBO: Season 4, Episode 13)“, <https://www.youtube.com/watch?v=ucRWyGKBVzo>, pristupljeno: siječanj 2018.

³⁵ „America’s Surveillance State (Full, Pt. 1-6)“, <https://www.youtube.com/watch?v=NI1NdigJHP0>, pristupljeno: siječanj 2018.

³⁶ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 72-74

3.1. Sigurnosne agencije i vlada

„Tijekom jednomjesečnog razdoblja od 8. ožujka 2013. godine, samo jedna jedinica NSA-a zvana Global Access Operation prikupila je podatke o više od tri milijarde telefonskih poziva i elektroničkih poruka koji su prošli kroz američki telekomunikacijski sustav“, navodi Greenwald.³⁷ Podaci nisu prikazivali informacije o samom sadržaju poruka i poziva, već isključivo informacije o meta-podacima. Činjenica da NSA prikuplja samo meta-podatke bila je temelj govora predsjednika Obame pri obraćanju javnosti o pitanjima sigurnosnih službi u SAD-u. „U ovaj program nisu uključeni sadržaji telefonskih poziva ili imena ljudi koji obavljaju te iste pozive. Umjesto toga program nam pruža telefonske brojeve, vrijeme i duljinu obavljenih razgovora, odnosno isključivo meta-podatke.“, ističe Obama.³⁸ Vladin argument temelji se na pretpostavci da se takav nadzor ne treba prikazivati kao zadiranje u privatnost čovjeka jer se ne prisluškuju sami razgovori već isključivo općeniti meta-podaci. Informacije koje se dobivaju na takav način, nastavlja Obama, vrlo su korisne u borbi protiv terorizma, njihovo prikupljanje nije u sukobu s Ustavom i odobreno je od strane Kongresa. Ovim govorom Obama je pokušao umanjiti važnost meta-podataka i skrenuti pozornost društva s opsega masovnog nadzora na njegov značaj.

Bruce Schneier, u svojoj knjizi *Data and Goliath*, objašnjava razliku između podataka i meta-podataka. Podaci su, kako navodi, sadržaj informacije (tema razgovora, sadržaj elektroničke pošte), meta-podaci su kontekst tog sadržaja (vrijeme i trajanje razgovora, pošiljatelj i primatelj elektroničke pošte). Međutim, Schneier pridaje veliku važnost meta-podacima, argumentirajući kako je prikupljanje meta-podataka također vrsta kontrole društva. Schneier ilustrira svoj stav kroz primjer privatnog detektiva. On navodi kako pri unajmljivanju detektiva, naručitelj mora odlučiti želi li da detektiv prisluškuje metu ili ju samo prati. U slučaju prisluškivanja naručitelj će imati uvid u sve sadržaje razgovora i elektroničkih poruka pojedinca kojeg se nadzire, dok će u slučaju praćenja izvještaj biti mnogo drugačiji, ali ne i manje opsežan: gdje je bio, što je radio, s kim je pričao i koliko dugo, kome je pisao i što je kupovao. Naručitelj neće moći saznati sam sadržaj razgovora, poruka i elektroničke pošte, ali informacije koje će dobiti biti će više nego dovoljne da se one smatraju nadzorom i narušavanjem privatnosti.³⁹

---

³⁷ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 106

³⁸ „Obama on Prism, Phone Spying Controversy: "No One Is Listening To Your Phone Calls"“, <https://www.youtube.com/watch?v=rENT15JKzIQ>, pristupljeno: siječanj 2018.

³⁹ Schneier, B. (2015.), *Data and Goliath: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*, W.W. Norton & Company Inc., New York, NY, str. 20-21

Uzevši u obzir Obaminu izjavu i Schneierov argument, meta-podaci mogu se promatrati kao ključan dio svake informacije, te se tako njihovo prikupljanje može smatrati nadzorom, postaje nemoralno i gubi legitimnost, ili kao sporedni i isključivo statistički podaci čime bi se opravdao razlog njihovog masovnog prikupljanja. Međutim, ni jedno stajalište ne odgovara na ključno pitanje: je li uopće NSA-in nadzor legalan? Legalnost takvog nadzora nije jednostavno za utvrditi, jer postoji niz zakona i zakonskih odredbi, pa i samog Ustava SAD-a na koji se različiti izvori pozivaju. S jedne strane, udruge poput *American Civil Liberties Union* (ACLU) pozivaju se na Četvrti amandman Ustava SAD-a tvrdeći kako nije posao pojedinca pretraživati zakonske odredbe kako bi pronašao odgovor na pitanje „koji točno zakon zabranjuje NSA-u da me nadzire?“, nego je posao vlade da prikaže dokaze kako bi odgovorila na pitanje „koji točno zakon daje ovlast NSA-u da zadire u moju privatnost?“.⁴⁰ S druge strane, Schneier navodi tri zakona na kojem NSA temelji svoje ovlasti za ovakvu vrstu nadzora:

- 1) *Provedbena Uredba 12333* koju je potpisao predsjednik Reagan 1981., dozvoljava NSA-u provedbu masovnog prisluškivanja u inozemstvu. U njoj je navedena zaštita američkog stanovništva od prisluškivanja, ali je dozvoljeno prikupljanje, analiza i spremanje svih američkih podataka koji se nalaze izvan SAD-a.
- 2) *Odlomak 215 američkog Patriotskog zakona*, donešenog 2001. godine, koji omogućava NSA-u da prikuplja sve stvari (uključujući knjige, papire, dokumente) koje potencijalno mogu pomoći u istrazi oko bilo koje vrste internacionalnog terorizma.
- 3) *Odlomak 702 FISA (Foreign Intelligence Surveillance Act) izmjene zakona* iz 2008. u kojem su retroaktivno legalizirana sva NSA-ova ilegalna prikupljanja informacija i cjelokupni provedeni nadzor od 2001. godine. Također, ova izmjena zakona omogućila je, uz praćenje stranaca, i djelomičan nadzor nad američkim stanovništvom.⁴¹

Razlog zbog kojeg rasprava ne može završiti navođenjem ovih zakonskih odredbi, nastavlja Schneier, jest činjenica da postoji velika razlika između termina „legalno“ i „legitimno“, te predlaže veliku zakonsku reformu u kojoj bi privatnost građana bila zaštićena.⁴² Mnogi kritičari podržavaju Schneierov argument, ističući kako činjenica da postoje zakoni koji

---

⁴⁰ „NSA Spying on Americans is Illegal“, ACLU, <https://www.aclu.org/other/nsa-spying-americans-illegal>, pristupljeno: veljača 2018.

⁴¹ Schneier, B. (2015.), *Data and Golitah: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*, W.W. Norton & Company Inc., New York, NY, str. 65-66

⁴² Vidi 41.

štite NSA ne mora nužno značiti da su ti zakoni valjani i u skladu sa zaštitom ljudskih prava, prvenstveno ciljajući na pravo na privatnost čovjeka. „Svaki čin napretka u povijesti SAD-a“, navodi Edward Snowden u intervjuu za ABC News, „bio je u nekakvom sukobu sa zakonom, jer su zakoni bili zastarjeli i nepravedni. Pa ova je država i nastala iz čina izdaje protiv korumpirane vlade koja je izgubila svoj identitet i legitimnost.“⁴³ Vladin argument da je nadzor koji NSA provodi nad američkim, ali i svjetskim stanovništvom, legalan mora se staviti u kontekst koji navodi da je upravo vlada ona koja je donošenjem tih zakona omogućila masovno prikupljanje informacija. Međutim, kada se spominje pojam države nadzora, sigurnosne agencije u službi vlade samo su jedan dio nadzornog aparata koji krši ljudsku privatnost.

3.2. Korporativni nadzor i internetski giganti

U svojoj knjizi, Bernard Harcourt navodi kako su pojavom tzv „digitalne ekonomije“ nestale tradicionalne granice između vlasti, trgovine i privatnog života.⁴⁴ Harcourt objašnjava kako u digitalnom dobu, kompanije društvenih mreža provode nadzor, brokeri prodaju informacije, a tehnološke kompanije i sigurnosne službe oblikuju političko mnijenje društva. On navodi dva primjera kada su se internetske kompanije u osnovi ponijele kao vladajuća elita, a sve u svrhu većeg profita. Prvi primjer je Josh Begley, bivši student Sveučilišta u New Yorku, koji je 2012. godine osmislio aplikaciju nazvanu *Drones+*, u kojoj bi korisnik mogao u stvarnom vremenu pratiti sve napade bespilotnih letjelica naređenih od američke vlade, te dodatne informacije o žrtvama i području koje je napadnuto. Apple, kompanija koja je kroz svoju trgovinu aplikacijama trebala distribuirati Begleyjevu aplikaciju, u tri je različita navrata odbila, iz tri različita razloga, uključiti *Drones+* u svoju trgovinu. Razlozi su varirali od „*mislimo da Vaša aplikacija nije dovoljno pogodna našim korisnicima*“, pa do „*Vaša aplikacija ne zadovoljava uvjete korištenja naše trgovine*“, kako je izvjestio *The Guardian*.⁴⁵ Kao drugi primjer navodi Tsering Woesser, tibetansku spisateljicu i veliku kritičararku kineske politike prema Tibetu, koja je na svom Facebook profilu objavila priču o samozapaljivanju redovnika u Sichuanskoj provinciji te je priložila poveznicu s videom incidenta. Facebook je ubrzo uklonio cijeli sadržaj s objašnjenjem kako „...zbog tehnoloških nemogućnosti da se video regulira

---

⁴³ „Edward Snowden Full Interview on Trump, Petraeus, & Having 'No Regrets'“, ABC News, <https://www.youtube.com/watch?v=Flej-73VLW8>, pristupljeno: veljača 2018.

⁴⁴ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 187-188

⁴⁵ Williams, M. (2012.), „Apple blocks 'objectionable' app that reports deaths from US drone strikes“, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/technology/2012/aug/30/apple-blocks-us-drone-strike-app>, pristupljeno: veljača 2018.

dobnom granicom, primorani smo ga ukloniti“, prenio je *New York Times*.⁴⁶ Harcourt navodi da je takvo objašnjenje nedopustivo u tehnološkom dobu današnjice gdje se inovacije događaju praktički preko noći. U oba slučaja primjetan je velik utjecaj politike na ekonomiju, gdje kompanije regulacijama i propisima u osnovi vladaju nad svojim korisnicima, sve u svrhu veće zarade.

Ključna stvar za uspjeh svakog proizvoda u suvremenom dobu jest njegova fleksibilnost i multipraktičnost, navodi Bruce Schneier, stoga ne čudi činjenica da je mobilni uređaj u 21. stoljeću uvelike zamijenio ručne satove, budilice, fotoaparate, pa čak i džepne lampe.⁴⁷ Potražnja za ručnim satovima i fotoaparatom još uvijek postoji, ali sve se više ljudi okreće novim tehnologijama u potrazi za jednostavnijim i komfornijim životom. Schneier nastavlja kako se za svaku od funkcija mobilnog uređaja proizvode brojne aplikacije koje bi trebale kupcima, ako je vjerovati tvorcima tih aplikacija, olakšati korištenje mobilnih uređaja. Pri instalaciji većine aplikacija, kupac se mora složiti s općim odredbama i uvjetima kompanije od koje je aplikaciju preuzeo. Odredbe su pisane kompliciranom pravnom terminologijom, teško su razumljive te će vrlo često ljudi kliknuti ikonu „slažem se“ bez da ih uopće pročitaju, te ih taj previd, ističe Schneier, u nekim slučajevima može koštati privatnosti.⁴⁸

U svom članku iz 2013. godine, Cecilia King iz *Washington Posta* navodi primjer kompanije *GoldenShores Technologies* koja je kroz svoju aplikaciju za svjetiljku na mobilnom uređaju zvanu *Brightest Flashlight Free* prikupljala informacije svojih korisnika i navodno ih prodavala oglašivačima.⁴⁹ King u članku ističe kako je aplikacija u trenutku afere imala 50 milijuna aktivnih korisnika, te je kompanija bila prisiljena od strane američke vlasti prekinuti prikupljanje informacija i ukloniti sve podatke koje su do tog trenutka prikupili. Iako je kompanija u općim odredbama i uvjetima aplikacije navela da ima pravo iskoristiti sve dostupne informacije korisnika, američka Federalna Trgovačka Komisija (*Federal Trade Commission*) u pravnom je postupku iznijela stav kako su u *GoldenShores Technologiesu* koristili

---

⁴⁶ Ramzy, A. (2014.), „*Facebook Deletes Post on Tibetan Monk's Self-Immolation*“, *New York Times*, <https://sinosphere.blogs.nytimes.com/2014/12/27/facebook-deletes-post-on-tibetan-monks-self-immolation/>, pristupljeno: veljača 2018.

⁴⁷ Schneier, B. (2015.), *Data and Goliath: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*, W.W. Norton & Company Inc., New York, NY, str. 46

⁴⁸ Vidi 47.

⁴⁹ Kang, C. (2013.), „*Flashlight app kept users in the dark about sharing location data*“, *The Washington Post*, https://www.washingtonpost.com/business/technology/flashlight-app-kept-users-in-the-dark-about-sharing-location-data-ftc/2013/12/05/1be26fa6-5dc7-11e3-be07-006c776266ed_story.html?utm_term=.ecd8b5a08f99, pristupljeno: veljača 2018.

nelegitimne načine nadzora, te je time prevarila svoje korisnike.⁵⁰ Razlika između internetskih kompanija i američke vlade je jednostavna: kompanije koriste bolje marketinške trikove za provođenje svojih ciljeva, argumentira Schneier. „Zamislite da američka vlada donese zakon u kojem nalaže svim građanima da moraju nositi detektore kretanja, takav zakon bi prouzročio velike prosvjede, dok je u društvu postao normativ da ljudi konstantno nose mobilne uređaje sa sobom. Kada bi policija u SAD-u zahtjevala da joj se ljudi prijavljuju svaki put kad steknu novog prijatelja, nastalo bi opće zgražanje, dok Facebook takve informacije prikuplja bez ikakvog otpora.“, naglašava Schneier, opisujući korporativni nadzor u SAD-u.⁵¹ Glavni cilj korporativnog nadzora, za razliku od političkog, nije društvena kontrola niti povećanje moći, već novac i povećanje profita.

Dubinska analiza podataka ili tzv. rudarenje podacima (*data mining*) je metoda kojom korporacije sortiraju, organiziraju i grupiraju velik broj podataka, te izvlače relevantne informacije, navodi Harcourt.⁵² Takvom analizom kompanije obrađuju veliku količinu informacija kako bi složenim algoritmima mogli predvidjeti stanje tržišta u budućnosti. Generalni direktor Googlea, Eric Schmidt objašnjava kako je dugoročni cilj te kompanije prikupiti toliko podataka da će njihovi napredni algoritmi u osnovi predviđati želje svojih korisnika u toj mjeri da će Google tražilica uspješno moći odgovarati na pitanja poput „Što ću raditi sutra?“ ili „Koji posao je za mene?“, pa do krajnje linije „Kako želim da se mnome vlada?“. ⁵³ Harcourt navodi primjer izvještaja *New York Timesa* o data mining kompaniji *InfoUSA*, koja je rudarenje podacima koristila kako bi napravila popis starijih ljudi u SAD-u koji „traže način za brzu i jednostavnu zaradu“. Popis je sadržavao 4,7 milijuna imena ljudi iznad 55 godina s Alzheimerovom ili drugom teškom bolešću te čak petsto tisuća liječenih kockara, koji su tvorci popisa naveli kao „lakovjerne ljude koji uvijek žele vjerovati kako će im se sreća okrenuti“. ⁵⁴ Zarada na takvom popisu iznimno je jednostavna, točnije preko slanja poštom reklamnih letaka za lokalne kockarnice ili poklon paketa sa srećkama i listićima lutrije. Harcourt ističe kako je upravo taj nemoral data mining kompanija štetan za društvo, te kako bi

---

⁵⁰ „*Android Flashlight App Developer Settles FTC Charges It Deceived Consumers*“, Federal Trade Commission, <https://www.ftc.gov/news-events/press-releases/2013/12/android-flashlight-app-developer-settles-ftc-charges-it-deceived>, pristupljeno: veljača 2018.

⁵¹ Schneier, B. (2015.), *Data and Goliath: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*, W.W. Norton & Company Inc., New York, NY, str. 46-47

⁵² Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 198-204

⁵³ Zwick, D.; Knott J.D., (2009.), „*Manufacturing Customers: The database as new means of production*“, *Journal of Consumer Culture* 9, no 2., prema Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 198

⁵⁴ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 202

zarada stečena na bolesti ili ovisnosti milijuna ljudi trebala biti protuzakonita, bez obzira radi li se o slanju ciljane reklame ovisnicima ili iskorištavanju drugih privatnih informacija potrošača.

Svaki od navedenih internetskih giganta (Google, Facebook, InfoUSA) otvoreno će potvrditi činjenicu da od svojih korisnika prikupljaju ogromnu količinu informacija i podataka. Razlika postoji u prezentaciji i marketingu te činjenice, gdje će društvo na sigurnosne službe gledati kao na tiranina koji zadire u tuđu privatnost, dok će na kompanije gledati kao na istraživača koji će pomoću tih informacija korisnicima pružati bolju uslugu, kvalitetniju tehnologiju ili jednostavno lakši život. Međutim, razlika između korporativnog nadzora i onog od strane vlade nije samo u marketingu, nego i u krajnjem cilju samog nadzora, ali i u načinu prikupljanja informacija. Korporativni nadzor koriste kompanije kako bi prikupili metapodatke radi grupacije potrošača u različite popise radi kvalitetnijeg i preciznijeg reklamiranja brojnih proizvoda. Krajnji cilj takvog nadzora je profit, te će kompanije koristiti sva moguća sredstva kako bi svoj cilj ostvarili, navodi Harcourt. Vladin nadzor provode sigurnosne agencije određene države te je njihov cilj kontrola društva i politička moć vladajuće elite. Takav nadzor precizno cilja društveno relevantne osobe, kao i druge pojedince čije će privatne informacije biti neophodne za održavanje društvene kontrole i manipulacije. Također, takav nadzor stvara određeni strah od vlasti i države među pripadnicima društva te smanjuje mogućnost društvenog otpora, te tako povećava kontrolu nad stanovništvom, Harcourt ističe. Upravo taj mentalitet društva da u slučaju korporativnog nadzora pojedinac „prodaje“ svoju privatnost radi kvalitetnijeg užitka i komfora, dok u slučaju vladinog nadzora, njegova privatnost je „ukradena“ od strane vladajuće elite, je dovela do globalnog rasta korporativnog nadzora, a samim time i smanjenja prava na privatnost svakog pojedinca.

4. NADZOR I PRIVATNOST

Nadzor je sveprisutan u svakoj demokraciji od njezina nastanka, te je kao takav sastavni dio svake vlade. Činjenicu da se društvo nadzire neće zanijekati ni jedna vlada niti velike kompanije koje ga provode. Međutim, svaka vlada i kompanija koja vrši nadzor pokušat će javnosti prikazati dvije stvari: kako je nadzor nužna i potrebna sastavnica modernog društva, te kako je on relativno općenit, statistički orijentiran i kao takav ne ugrožava privatnost pojedinca. Magazin *Columbia Journalism Review* proveo je 2013. godine istraživanje o pristranosti američkih medija na temu privatnosti i nadzora, te je zaključio kako većina medija u SAD-u podržava koncept masovnog nadzora te su praktički u službi vladajućim elitama.⁵⁵ Glavni razlog tome jest činjenica da se masovni nadzor u medijima prikazuje isključivo kao sredstvo borbe protiv terorizma. Iako bi uloga medija trebala biti informativna i obrazovna te samo u službi društva, ovakva nekritičnost stvara mentalitet koji umanjuje značaj privatnosti kod svakog pojedinca te ju prikazuje isključivo kao sredstvo prikrivanja ilegalnih radnji. Daniel Solove, s druge strane, ističe kako argument da je privatnost potrebna samo osobama koje imaju nešto za sakriti nema smisla te kako je upravo u trenutcima kada osoba ne radi ništa loše ni ilegalno ona nužna.⁵⁶ Zaposlenik firme ne radi ništa pogrešno kada pokušava pronaći novi posao bez da za to obavijesti trenutnog poslodavca, osoba ne krši zakon kada na bankomatu pokušava sakriti svoj PIN broj, a pošiljatelj nije nužno kriminalac ako ne želi otkriti sadržaj pisma koji pokušava poslati.

Društvena debata oko važnosti privatnosti naspram važnosti nadzora traje od pojave novih medija. Argument koji podupire nadzor bazira se na činjenici da on pruža sigurnost, dok argument protiv umanjuje važnost sigurnosti te uvećava važnost privatnosti. Izvještavajući o Snowdenovim otkrićima, američki televizijski voditelj i novinar John Oliver izjavio je: „*Ljudi danas žele i savršenu privatnost i savršen nadzor. Nažalost te dvije stvari su u konstantnom sukobu i ne možete imati obje.*“⁵⁷ Iako Oliverov monolog u emisiji prima humorističan ton, njegov argument nije zanemariv. Savršena privatnost i savršen nadzor ne mogu koegzistirati, već je pitanje debate u kojoj mjeri nadzor šteti privatnosti, te u kojoj mjeri privatnost onemogućuje sigurnost.

---

⁵⁵ Belair-Gagnon, V.; Wong, A. (2013.), „*On the NSA, the media may tilt right*“, *Columbia Journalism Review*, https://archives.cjr.org/the_kicker/news_media_pro_surveillance_bi.php?page=all, pristupljeno: ožujak 2018.

⁵⁶ Solove, D.J. (2011.), „*Why Privacy Matters Even if You Have 'Nothing to Hide'*“, *The Chronicle*, https://immagic.com/eLibrary/ARCHIVES/GENERAL//CHRON_HE/C110515S.pdf, pristupljeno: ožujak 2018.

⁵⁷ „*Government Surveillance: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)*“, *Last Week Tonight, HBO*, https://www.youtube.com/watch?v=XEVIyP4_11M, pristupljeno: ožujak 2018.

4.1. Šteta izazvana nadzorom

Autori poput Schneiera i Harcourta navode primjere kojima pokušavaju dokazati da je količina nadzora prisutna u američkom društvu neusporedivno veća nego što će političke elite ili pristrani mediji priznati. Ipak, postoji razlika između argumenta da je nadzor opsežan i argumenta da je nadzor štetan. Činjenica da je nadzor opsežan može samo prikazati sliku kako sigurnosne službe u SAD-u odlično rade svoj posao u sprječavanju internacionalnog terorizma, no ako se pokaže da je nadzor štetan po društvo, njegov opseg onda postaje velik socijalni problem. U 17. stoljeću, kako navodi Schneier, francuski je državnik kardinal Richelieu izrekao poznate riječi: „Pokažite mi šest rečenica napisanih od strane najpoštenijeg čovjeka na svijetu, a ja ću u njima pronaći dovoljno da ga objesim“, dok je poznata izjava Lavretnija Berija, šefa Staljinove tajne policije glasila „Pokažite mi čovjeka, a ja ću vam pokazati zločin“. ⁵⁸ Obje izjave pretpostavljaju istu premisu, a to je da ako se prikupi dovoljno informacija o bilo kojoj osobi, skupit će se dovoljno dokaza da ga se za nešto optuži. Upravo je to razlog, ističe Schneier, zašto u mnogim državama policija mora istaknuti za što joj točno treba nalog za pretres kako bi ga sud odobrio. Takva praksa osigurava pojedincu da njegova vlada ne može, ako nema opravdanu sumnju, narušavati njegovu privatnost dozvoljavajući policiji da napravi opći pretres kuće, auta ili druge imovine. Veoma je opasno, nastavlja Schneier, živjeti u svijetu u kojemu svako djelo pojedinca, bilo privatno ili javno, može biti zabilježeno i pohranjeno kako bi se moglo upotrijebiti u budućnosti. ⁵⁹ On navodi primjer kako su se u tridesetim godinama 20. stoljeća u SAD-u mnogi građani smatrali komunistima po političkoj opredjeljenosti, te je američko društvo na to gledalo kao na svojevrsni intelektualni hir. Dvadeset godina poslije, izjašnjavanje komunistom u SAD-u donosilo je puno teže posljedice, te su mnogim intelektualcima karijere propadale zbog tog istog „intelektualnog hira“ iz prošlosti. Schneier postavlja pitanje hoće li današnje pretraživanje na internetu *Occupy Wall Street* pokreta značiti političko izopćenje za 20 godina. Nadzor kao mjera opresije postaje opasno oruđe kada svakog pojedinca njegova dječja ili tinejdžerska bezobzirnost može u budućnosti koštati slobode.

Jedan od najčešće korištenih argumenata za opravdavanje masovnog nadzora jest kako se primjeri Staljina i drugih diktatorskih režima ne mogu primjeniti na opseg nadziranja jer su algoritmi u računalima, a ne čovjek, ti koji vrše prikupljanje i analizu podataka. *Electronic Frontier Foundation* (EFF), neprofitna organizacija za očuvanje digitalne privatnosti i slobode

---

⁵⁸ Schneier, B. (2015.), *Data and Golitah: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*, W.W. Norton & Company Inc., New York, NY, str. 91-92

⁵⁹ Schneier, B. (2015.), *Data and Golitah: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*, W.W. Norton & Company Inc., New York, NY, str. 92

govora, s druge strane, u svom članku navodi kako američko Ministarstvo obrane pažljivo bira riječi i fraze korištene u svojim izvještajima i priopćenjima o nadzoru nad američkim stanovništvom kako bi praktički još više zatajili svoje aktivnosti.⁶⁰ U tom članku, između ostalog EFF daje primjer kako se fraza „prikupljanje informacija“ u izvještajima Ministarstva obrane koristi isključivo unutar definicije „*prikupljanje informacija se odnosi samo na one informacije koje je zaposlenik ministarstva osobno proučio i analizirao*“, bez obzira što je takva definicija u direktnom sukobu s onim što termin „prikupljanje informacija“ predstavlja široj javnosti. Direktor američke Nacionalne obavještajne službe James Clapper u intervjuu za *NBC News* usporedio je nadzor u SAD-u s ogromnom digitalnom knjižnicom. „*Mislím da je sve čega se ljudi boje iznimno preuveličano. Dobra usporedba za nadzor je digitalna knjižnica u kojoj možda postoje milijuni knjiga, ali samo se manji određeni broj čita i koristi.*“, izjavio je Clapper.⁶¹ Činjenica da se vrši masovni nadzor i prikupljaju milijuni podataka nisu relevantni, ističe Clapper, ako se samo manji broj informacija koristi i analizira. Autori poput Harcourta i Schneiera snažno se protive ovakvom stavu, podupirajući Snowdenov argument kako je sam potencijal nadzora američkih sigurnosnih službi toliko velik da je kao takav prijetnja za privatnost svakog pojedinca, bez obzira na činjenicu koja količina meta-podataka se obrađuje.⁶² Argument kako bi društvo trebalo vjerovati službama koje vrše nadzor jer koriste računala kako bi prikupljali podatke je manjkav, jer iako računala prikupljaju i analiziraju informacije kroz algoritme, u konačnici čovjek je taj koji će tu analizu upotrijebiti u njemu potrebne svrhe, a za razliku od računala i algoritama, čovjek je itekako podložan korupciji. Iako vjerojatno trivijalan, primjer *Furby* igračkaka u SAD-u krajem prošlog stoljeća najbolje prikazuje valjanost Snowdenovog argumenta. Naime, kako je prenio *BBC News*, zbog tadašnje inovacije tih plišanih igračkaka u kojima je bio ugrađen čip kako bi one mogle „izgovoriti“ i do stotinjak riječi, NSA je iz straha od potencijalnog špijuniranja, preko internog dopisa, zabranila svim svojim zaposlenicima bilo kakav kontakt s navedenim igračkama.⁶³ Za NSA tada nije bila relevantna činjenica što je čip imao potpuno drugu namjenu i što je opasnost od bilo kakve špijunaže bila praktički nepostojeća, sama teoretska mogućnost da se igračka zloupotrijebi u

---

⁶⁰ Electronic Frontier Foundation (2013.), „*The Government's Word Games When Talking About NSA Domestic Spying*“, EFF.org, <https://www.eff.org/nsa-spying/wordgames>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁶¹ Mitchell, A. (2013.), „*Director James R. Clapper Interview with Andrea Mitchell*“, NBC News, <https://www.dni.gov/index.php/newsroom/speeches-interviews/speeches-interviews-2013/item/874-director-james-r-clapper-interview-with-andrea-mitchell>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁶² Associated Press (2014.), „*Everyone is under surveillance now, says whistleblower Edward Snowden*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2014/may/03/everyone-is-under-surveillance-now-says-whistleblower-edward-snowden>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁶³ BBC News (1999.), „*Americas Furby toy or Furby spy?*“, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/254094.stm>, pristupljeno: ožujak 2018.

nadzorne svrhe bila je dovoljna da ju agencija u potpunosti zabrani. Upravo zbog ovakvih primjera kritičari upozoravaju na potencijalno štetan utjecaj nadzora na suvremeno društvo.

Nadzor također može imati vrlo negativan učinak na razvoj društva, točnije može ga znatno usporiti. U članku za *The Guardian*, Eben Moglen napisao je kako „...sveprisutan nadzor u društvu stvara strah. A strah je glavni neprijatelj uređenoj i razumnoj slobodi“.⁶⁴ Moglen navodi kako su tri najvažnije sastavnice ljudske privatnosti tajnost (osiguranje da poruku koja se šalje čita isključivo onaj kome je poruka poslana), anonimnost (osiguranje da podatak o tome tko šalje i prima poruke je poznat isključivo onima koji šalju i primaju poruke) te autonomnost (osiguranje da pojedinac ima slobodu bez ikakve vanjske prisile na komunikaciju kakvu želi). Moglen ističe kako takav nadzor može imati za posljedicu smanjenje otvorene komunikacije u društvu, što može naškoditi razvoju samog društva. Kako navodi organizacija *Human Rights Watch* (HRW), novinari koji izvještavaju o temama obavještajne zajednice, nacionalne sigurnosti i provedbe zakona su u pravilu više i temeljitije nadzirani. Također, njihovi izvori imaju tendenciju manje im se javljati, dok oni sami više brinu o vladinim tužbama.⁶⁵ HRW zaključuje da su zbog te činjenice teme od društvenog značaja poput nadzora i privatnosti manje zastupljene u medijima, te je tako javnost i manje informirana o tim temama. Studija istraživačkog centra *Pew* pokazala je kako većina društva, nakon Snowdenovih otkrića, nije htjela raspravljati o NSA-u preko interneta. Više od polovice Amerikanaca u tom je razdoblju zbog NSA-ovog nadzora promijenila navike pisanja, izražavanja i pretraživanja na internetu.⁶⁶

Takva vrsta društvene stagnacije Schneier naziva „efektom smrzavanja“ (*chilling effect*), koji je prisutan u društvu, kako navodi, točno od trenutka kada je ono saznalo da ga se nadzire. „Zamislite kako se ponašate u prometu kada policijski auto vozi pored vas. Kada smo konstantno u strahu od kritike i osude za naša djela, počinjemo se ponašati umjetno, gubimo svoju individualnost i jedinstvenost, a tako društvo stagnira. Ne preispitujemo one na vlasti te gubimo vlastitu slobodu“, ističe Schneier.⁶⁷ Posljedica *chilling effecta* najviše se manifestira u političkom i socijalnom diskursu, točnije u manjku socijalnog otpora i kršenja zakona. Manjak

---

⁶⁴ Moglen, E. (2014.), „*Privacy under attack: the NSA files revealed new threats to democracy*“, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/technology/2014/may/27/-sp-privacy-under-attack-nsa-files-revealed-new-threats-democracy>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁶⁵ HRW (2014.), „*With Liberty to Monitor All: How Large-Scale US Surveillance is Harming Journalism, Law, and American Democracy*, *Human Rights Watch*“, <https://www.hrw.org/report/2014/07/28/liberty-monitor-all/how-large-scale-us-surveillance-harming-journalism-law-and>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁶⁶ Dvoskin, E. (2014.), „*Survey: People Don't Want to Talk Online About the NSA*“, *The Wall Street Journal*, <https://blogs.wsj.com/digits/2014/08/26/survey-people-dont-want-to-talk-online-about-the-nsa/>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁶⁷ Schneier, B. (2015.), *Data and Golitah: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*, W.W. Norton & Company Inc., New York, NY, str. 96-97

kršenja zakona u društvu na prvi pogled zvuči kao pozitivna stvar, ali ako se uzme u obzir da demokracija i njeni zakoni nikad nisu savršeni i uvijek trebaju određene reforme kako bi napredovali, uvoditi savršen nadzor osiguravao bi da se kršenje zakona svede na minimum, što direktno onemogućuje da se manjkavost određenih zakona prepozna i ispravi, navodi Carl Friedrich u svom članku.⁶⁸ Mentalitet „zašto ispravljati nešto što nije pokvareno“ razvija se kod političkih elita, te tako savršen nadzor omogućuje nesavršenim zakonskim odredbama da opstanu što kao posljedicu ima stagnaciju društvenog razvoja. Profesor prava na sveučilištu Washington Neil Richards tvrdi da je suvremenom društvu potreban nesavršen sustav nadzora, bez obzira na činjenicu da je savršen nadzor možda i moguć. Nadzor manjeg obujma omogućio bi razvoj kreativnosti i napretka samog društva, te bi proces koji počinje s mišlju „ova stvar je ilegalna ali je vjerojatno u redu“ a završava s „ova stvar je legalna i u redu“, bio moguć.⁶⁹ Iako društvena stagnacija predstavlja značajan sociološki problem, društvena regresija s druge strane može imati neusporedivo štetnije posljedice, što određeni autori upozoravaju da je nuspojava savršenog nadzora na internetu. Međutim, nuspojave države nadzora mogu se podijeliti u dvije kategorije: psihološke u vidu gubitka vlastitog identiteta svakog pojedinca te šire sociološke u vidu regresije ljudskosti čitavog društva.

4.1.1. Gubitak vlastitog identiteta

Bernard Harcourt navodi kako društvena kontrola države nadzora produbljuje kod pojedinca osjećaj ranjivosti, straha i panike da je nadgledan, umanjujući time njegovo samopouzdanje i mogućnost kvalitetnog upravljanja svojim životom. Društvene mreže također su utjecale na suvremeni mentalitet društva tako da se vrednovanje osobe vrši isključivo numerički: preko broja „lajkova“ na Facebook stranici, pratitelja na Instagramu ili pretplatnika na Youtube kanalu, ističe Harcourt.⁷⁰ Ljudski karakter oblikuje se i razvija kroz interakciju i komunikaciju s drugim ljudima, te je pojava društvenih mreža na internetu otežala prirodni tijek takvog razvoja promijenivši društveni sustav vrijednosti. Studija provedena na istraživačkom centru *Pew* pokazala je kako zbog transparentnosti i izloženosti društvenih mreža nadzoru ljudi sve manje i manje izražavaju svoje mišljenje i stavove o politici i drugim društvenim temama

---

⁶⁸ Friedrich, C.J. (1939.), „*Democracy and Dissent*“, Wiley Online Library, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-923X.1939.tb00987.x/abstract>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁶⁹ Richards, N.M. (2013.), „*The Dangers of Surveillance*“, SSRN, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2239412, pristupljeno: ožujak 2018.

⁷⁰ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 217-218

preko interneta, pogotovo kada smatraju da će njihovo stajalište biti odbačeno ili će oni biti u manjini. Takav strah od kritike studija naziva „spirala tišine“ (*spiral of silence*).⁷¹ Ona je direktna posljedica zabrinutosti osobe da se njegovo mišljenje, jednom objavljeno na internetu može zabilježiti, arhivirati te u budućnosti upotrijebiti protiv njega. Druga pak studija pokazuje kako elektronički nadzor nad zaposlenicima od strane nadređenih ima negativan učinak na njihovu produktivnost, kreativnost i povisuje samu razinu stresa koju doživljavaju na radnom mjestu.⁷² Takvu razinu stresa osoba može osjećati i izvan radnog mjesta, ako mu se narušava privatnost, odnosno uskraćuje pravo da u svom domu bude zaštićen od bilo kakvog nadzora.

Uzimajući u obzir zaključke ovih studija, društvo se pojavom društvenih mreža i drugih digitalnih platformi nalazi pod konstantnim pritiskom kojeg digitalni nadzor nepotrebno uvećava. Posljedice takvog pritiska uzrokovanog nadzorom su brojne: počevši s gubitkom samopouzdanja, manjkom kreativnosti i produktivnosti, zatim povećanjem anksioznosti i osjećajem gubitka kontrole te u konačnici promjenom obrasca ponašanja („spirala tišine“). Harcourt ističe primjer Goffmanove knjige „*Asylums*“ u kojoj on navodi korake koji se koriste u svrhu reprogramiranja umova psihičkih bolesnika u sanatorijima, a Harcourt te korake povezuje s fazama već navedenih posljedica kontinuiranog nadzora.⁷³ Erving Goffman, američki kriminolog i sociolog, u svojoj knjizi uvodi pojam „totalnih institucija“, ustanova koje s totalitarnom učinkovitošću reguliraju sve aspekte života neke osobe, poput zatvora, mentalnih bolnica, samostana ili vojnih ustanova. Goffman se najviše usredotočio na zatvore i mentalne bolnice, objašnjavajući kako osobe koje nakon što dospiju u jednu od takvih institucija prolaze rigorozni proces reprogramiranja njihovih osobnosti, obrazaca ponašanja i identiteta. Taj proces sastoji se od nekoliko faza, koje su značajne za suvremeno društvo jer prikazuju odnos moći unutar institucije ili šire zajednice te objašnjavaju kako taj odnos može utjecati na sam karakter pojedinca. Rekonstrukcija osobnosti pojedinca sastoji se od četiri faze, kako navodi Goffman⁷⁴:

---

⁷¹ Hampton, K.; Rainie, L.; Lu, W.; Dwyer, M.; Shin, I.; Purcell, K. (2014.), „*Social Media and the ‘Spiral of Silence’*“, Pew Research Center, <http://www.pewinternet.org/2014/08/26/social-media-and-the-spiral-of-silence/>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁷² Smith, M.J.; Carayon, P.; Sanders, K.J.; Lim, S-Y.; LeGrande, D. (1992.), „*Employee stress and health complaints in jobs with and without electronic performance monitoring*“, *Applied Ergonomics* 23, br. 1, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/000368709290006H>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁷³ Goffman, E. (1961.), *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Anchor Books, NJ, prema Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 223

⁷⁴ Goffman, E. (1961.), *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Anchor Books, NJ, prema Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 222-226

- 1) Prvu fazu on naziva „suzbijanje vlastitog ja“ (*mortification of the self*) u kojoj se pojedincu pokušava slomiti volja i karakter kroz niz tehnika ponižavanja i degradacije. Čovjeku se oduzima sva imovina, odjeća i osobne stvari kako ne bi posjedovao ništa što bi ga vezalo za prijašnji identitet. Potpunom kontrolom nad njegovim navikama, dnevnim rasporedom te obavezama i poslovima, pokušava ga se svesti samo na brojku u sustavu, jedinku bez identiteta čije je jedina svrha slušati i ispunjavati naredbe.
- 2) Druga faza počinje nakon što je prva uspješno odrađena i pojedinac više ne posjeduje niti jedan dio bivšeg identiteta. Ovu fazu Goffman naziva „reorganizacija identiteta“ (*reorganization of the self*), u kojoj se kroz sustav nagrada i kazni pokušava pojedincu rekonstruirati drugi, poslušniji identitet. Pravila te institucije definiraju čovjekov identitet, te on svoju svrhu pronalazi u poštivanju tih pravila i izbjegavanju djelovanja koja su zabranjena te donose kaznu.
- 3) Treća faza bavi se razlikama u reakciji svakog pojedinca na prve dvije faze. Postoji nekoliko različitih načina kako se pojedinci nose s nametnutnom rekonstrukcijom osobnosti. Neki se u potpunosti povlače u sebe, vraćajući se u prijašnje stadije moralnog razvoja, fokusirajući se isključivo na trenutni posao koji trebaju obavljati. Drugi pak u potpunosti odbijaju reorganizaciju, koristeći nasilje kao oruđe otpora, dok postoje i oni koji se potpuno prepuste, prihvate pravila, postaju poslušni i prihvaćaju instituciju kao svoj novi dom te naredbe kao svoju novu svrhu u životu.
- 4) U zadnjoj fazi, pojedinci se u ustanovi počinju prilagođavati okolini, osnivajući zajednice, razvijajući međusobne odnose i stvarajući zajedničku kulturu. Osobe koje su se naviknule na ustanovu formiraju zajedničko društvo kako bi što lakše i kvalitetnije živjele unutar institucije. Osobe koje pružaju otpor također se ujedanjuju u zajednice kako bi njihov otpor bio snažniji, ne shvaćajući da upravo time gube posljednji dio svog prijašnjeg identiteta, fokusirajući se isključivo na borbu protiv autoriteta. Reorganizacija cijelog društva unutar ustanove time je dovršena, svakom pojedincu je dodjeljen novi identitet koji je direktno vezan za instituciju u kojoj se nalazi, dok su prijašnji obrasci ponašanja i osobnosti zaboravljeni.

Goffmanova analiza totalnih institucija, ističe Harcourt, vjerno prikazuje stanje države nadzora u suvremenom društvu.⁷⁵ Prvu fazu rekonstrukcije osobnosti sigurnosne službe i internetske kompanije postižu uskraćivanjem privatnosti u domu svakog pojedinca i bilo kakve

---

⁷⁵ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 228-230

anonimnosti u digitalnom svijetu. Ponižavanje i degradaciju čovjek osjeća kroz svaku vijest u medijima koja se tiče nadzora, od toga da lokalni policajci koriste kamere na helikopterima kako bi snimali žene dok se sunčaju,⁷⁶ pa do Snowdenovog otkrića da mladi NSA-ovi agenti između sebe izmjenjuju gole fotografije ljudi koje su nadzirali.⁷⁷ Nadalje, slično kao u Goffmanovoj analizi suzbijanja čovjekova identiteta, marketinška revolucija novih medija transformirala je internet iz mjesta razmjene ideja, komunikacije i kulminacije znanja u mjesto kupovine, marketinške promocije i reklama, pretvarajući svakog pojedinca u ništa više doli potrošačku varijablu u sustavu. Naposljetku, društvena debata oko privatnosti se u osnovi dijeli na dva spektra mišljenja: onaj dio društva koji nadzor podupire argumentirajući „ako ne radiš ništa pogrešno, nemaš se razloga sakriti“, te onaj drugi koji nadzor smatra opasnim i odupire mu se, argumentirajući kako je privatnost temeljno ljudsko pravo koje takav nadzor krši. Kao u Goffmanovoj „totalnoj instituciji“, upozorava Harcourt, činjenica da postoji dio društva koji se nadzoru suprostavlja kao i onaj koji ga podupire ne mora nužno značiti da se proces rekonstrukcije identiteta sustavno ne provodi, već može značiti samo da je u tijeku završna faza tog procesa.⁷⁸ Ako čovjek u procesu suprostavljanja kontinuiranom i sustavnom nadzoru izgubi vlastiti identitet, samo je još jedan u nizu „zatvorenika“ u totalnoj instituciji sigurnosnih službi i internetskih giganata.

4.1.2. Sumrak čovječnosti

Prije pojave novih medija i tehnološke revolucije 21. stoljeća, društvo je privatnost smatralo kao jednu od osnovnih ljudskih potreba, kao što su zrak i voda. Autonomija i anonimnost tvorili su značajni aspekt ljudskog života i osiguravali su društvu da napreduje i razvija se. Povrh toga, svaki pojedinac imao je osobni prostor privatnosti i sigurnosti u vidu svog doma u kojem je mogao, bez nadzora i kritike društva, eksperimentirati, učiti, voditi privatne razgovore i na koncu kontemplirati i biti ostavljen sa samim sobom. Pojavom novih medija, društvu je omogućen lakši i kvalitetniji život, od kupovine preko interneta, jednostavnije i jeftinije komunikacije, razmjene znanja i iskustava te mogućnosti dobivanja novosti i informacija

---

⁷⁶ Jeeves, P. (2016.), „Police officers 'used helicopter to spy on people nude sunbathing and having sex romps'“, Express, <https://www.express.co.uk/news/uk/669064/police-officers-film-sex-sunbathing-helicopter-cameras>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁷⁷ Farivar, C. (2014.), „Snowden: NSA employees routinely pass around intercepted nude photos“, ArsTechnica, <https://arstechnica.com/tech-policy/2014/07/snowden-nsa-employees-routinely-pass-around-intercepted-nude-photos/>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁷⁸ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 232-233

gotovo trenutno. Unatoč svim spomenutim prednostima novih medija, Harcourt u svojoj knjizi postavlja pitanje koja je cijena svih pogodnosti koje oni pružaju. On argumentira kako, unatoč činjenici da novi mediji koriste suvremenom društvu, pojava nadzora nad njima dogodila se usporedno s činjenicom da je društvo prestalo cijeniti temeljne vrijednosti poput privatnosti, autonomije, anonimnosti i dostojanstva. Harcourt takvu promjenu društvenog mentaliteta naziva „sumrakom čovječnosti“ (*the eclipse of humanism*) ističući kako je upravo ona odgovorna za trenutno psihološko i moralno stanje društva. „*Gdje smo prije privatnost uzdizali na razinu ljudske potrebe poput hrane i vode, danas na nju gledamo kao na tržišno dobro koje možemo prodavati i kupovati za određenu cijenu*“, ističe Harcourt.⁷⁹ S takvim mentalitetom društvo gubi svoju ljudskost, pretvarajući se u proračunate jedinice koje iz svog interesa trguju s temeljnim pravima i moralom kako bi ispunili trenutni hir ili želju.

Osnivač Facebooka Mark Zuckerberg izjavio je 2010. godine kako privatnost više nije društvena norma kojoj društvo teži.⁸⁰ Dogodila se društvena evolucija, on tvrdi, koja je učinila privatnost beznačajnim i zastarjelim pojmom. Facebook je godinu dana ranije promijenio svoje opće odredbe i uvjete privatnosti, koje su praktički prisiljavale svoje korisnike da javno otkrivaju svoje informacije. Iako su mediji za to vrijeme oštro osuđivali takve promjene, nazivajući ih „manjkavim“ i „zabrinjavajućim“,⁸¹ Facebook je zadržao nove uvjete te se društvo s vremenom u potpunosti naviknulo na njih. Zuckerbergu, vlasniku-direktoru Facebooka, odgovara takav stav društva prema privatnosti iz poslovnih razloga, unatoč činjenici da on svoju privatnost izrazito cijeni. Naime, 2013. godine, kako prenosi *Business Insider*, Zuckerberg je kupio četiri kuće koje su okruživale njegov dom kako bi ih smjesta zatim srušio, s očitom namjerom da njegov dom dobije veću privatnost.⁸² Zuckerberg je samo jedan od vlasnika internetskih kompanija, direktora sigurnosnih agencija ili pripadnika političkih elita koji će iz osobnog profita ili agendi uvjeravati društvo kako je privatnost nepotrebna ili nebitna, dok će s druge strane svoju privatnost visoko cijeniti.

Činjenica jest da suvremenom društvu nije izrazito bitna privatnost, uz uvjet da žrtvovanjem svoje privatnosti pojedinac dobije nešto zauzvrat, poput informacije, znanja ili

---

⁷⁹ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London, str. 166-167

⁸⁰ Johnson, B. (2010.), „*Privacy no longer a social norm, says Facebook founder*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/technology/2010/jan/11/facebook-privacy>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁸¹ Johnson, B. (2009.), „*Facebook privacy change angers campaigners*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/technology/2009/dec/10/facebook-privacy>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁸² Shontell, A. (2013.), „*Mark Zuckerberg Just Spent More Than \$30 Million Buying 4 Neighboring Houses For Privacy*“, Business Insider, <http://www.businessinsider.com/mark-zuckerberg-buys-4-homes-for-privacy-2013-10>, pristupljeno: ožujak 2018.

zabave. Komentirajući studiju provedenu nad britanskim stanovništvom koja je pokazala kako većina Britanaca nema ništa protiv da internetske kompanije koriste njihove privatne podatke u svoje svrhe pod uvjetom da daju nešto zauzvrat, Kevin Haggerty i Richard Ericson u svom članku napisali su kako „...*privatnost više nije granica preko koje pojedinac ne želi da drugi prelaze, već prostor pregovora gdje se s njom trguje za poželjnija dobra*“.⁸³ Kako privatnost postupno postaje obična tržišna roba, tako i društvo polako počinje umanjivati njezin značaj. Harcourt navodi kako mnogi pripadnici suvremenog društva ne gledaju na privatnost kao „osobnu čahuru“ sigurnosti i zaštite od vanjskog svijeta već imaju praktičan pogled na svijet, gdje je privatnost samo oruđe koje se upotrebljava za osobni dobitak.⁸⁴ Privatnost prestaje biti intrinzično dobro te postaje obična valuta u trgovini suvremenog doba.

4.2. Društveni značaj privatnosti

Mentalitet društva u kojem se zanemaruje privatnost štetan je zbog činjenice da je ona čovjeku vrlo bitna i to iz više razloga. U čovjekovoj je prirodi da sebe uvijek želi prikazati u najboljem svjetlu, što kao posljedicu ima drugačije ponašanje svakog pojedinca na radnom mjestu nego onog s obitelji ili pak prijateljima. Upravo privatnost omogućuje osobi takvu promjenu u ponašanju, gdje sigurnost nečijeg doma pruža opuštenost kakvu čovjek ne može iskusiti u prisutnosti drugih ljudi. Profesor prava na sveučilištu Columbia Eben Moglen tako navodi da je privatnost temeljno ljudsko pravo bez kojeg čovjek gubi priliku sačuvati svoje dostojanstvo i samu bit svoje ljudskosti.⁸⁵ Gubitkom privatnosti, čovjek ujedno gubi i dio kontrole nad vlastitim životom, primjerice tko će sve imati uvid u njegove tajne i intimu. A kontrola nad time tko je sve uključen u nečiju intimu je ljudsko pravo koje pripada svakom pojedincu društva.

Nadalje, postoji i značajan psihološki aspekt privatnosti. Biolog Peter Watts argumentira kako je potreba za privatnošću urođena; naime otkrio je kako naročito sisavci vrlo negativno

---

⁸³ Haggerty, K.D.; Ericson, V.R. (2000.), „*The surveillant assemblage*“, British Journal of Sociology 51., <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.392.9622&rep=rep1&type=pdf>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁸⁴ Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London str. 167

⁸⁵ Moglen, E. (2014.), „*Privacy under attack: the NSA files revealed new threats to democracy*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/technology/2014/may/27/-sp-privacy-under-attack-nsa-files-revealed-new-threats-democracy>, pristupljeno: ožujak 2018.

reagiraju na nadzor.⁸⁶ Nadzor čovjek doživljava kao fizičku prijetnju jer, kako ističe Watts, u životinjskom svijetu su predatori ti koji nadziru plijen te se takav odnos moći manifestira i kod ljudi. Osoba pod nadzorom osjeća se kao plijen, dok se osoba koja nadzire ponaša poput predatora. Drugi istraživači analizirali su utjecaj stalnog, kontinuiranog nadzora nad čovjekom, te zaključili kako je takav nadzor vrlo štetan za cjelokupno čovjekovo zdravlje. Osoba pod nadzorom je fizički i emocionalno nezdravija, gubi samopouzdanje te pokazuje simptome anksioznosti i depresije.⁸⁷ Kontekst nadzora također nije zanemariv jer postoji značajna razlika između toga da za nečiji problem s drogom sazna policija od onog da za taj isti problem saznaju obitelj i prijatelji. S jedne strane, problem s drogom unutar obitelji može se riješiti kroz terapiju i savjetovanje, dok policijski dosje ostavlja neizbrisiv trag na budući poslovni život pojedinca. Opasnost stalnog nadzora je upravo u činjenici da evidentira i najmanju pogrešku, te praktički prisiljava osobu da bude nepogrešiva što nije u ljudskoj prirodi, posebno ako se uzme u obzir činjenica da čovjek na greškama uči i razvija se. Takav neprirodan ali i nepotreban pritisak je uzrok psihičkih i emocionalnih poteškoća u društvu koja navode već spomenuta istraživanja.

Još jedan potencionalno štetan aspekt manjka privatnosti jest mogućnost trajnog arhiviranja svega što se nadzire. Naime, kroz povijest ljudska interakcija bila je većinom prolazna. Unatoč iznimkama (zapisnici, osobni dnevnici, sudski transkripti i sl.), ljudi su komunikaciju smatrali kao trenutnu aktivnost, bilo da se radilo o razmjeni mišljenja i ideja ili samo o bezbrižnom razgovoru, te je takva praksa oblikovala ljudsku prirodu. Čovjek ima tendenciju zaboraviti neugodne i trivijalne interakcije u svom životu poput prepirke s obitelji, sramoćenja na javnom mjestu ili razgovore s prijateljima u dva ujutro pri povratku kući iz noćnog kluba. Pojavom digitalnih tehnologija i društvenih mreža, kako navodi Schneier, sve je teže i teže komunikaciju učiniti prolaznom i trenutačnom, pogotovo ako se ona nadzire i arhivira. „*Ljudi koji pišu osobne dnevnik i memoare će znati kako vrlo često stare zabilješke izgledaju kao da ih je pisala potpuno druga osoba*“, ističe.⁸⁸ Schneierov argument bazira se na činjenici da s vremenom ljudi uče, postaju mudriji i mijenjaju se, te tako stalni nadzor koji se može arhivirati na dulje vrijeme predstavlja samo prepreku prirodnoj evoluciji društva. Ako se izgubi „prolaznost“ interakcije, ako se svaka pa i najtrivijalnija komunikacija nadzire, snima i arhivira, pojedinac

---

⁸⁶ Watts, P. (2014.), „*The Scorched-Earth Society: A Suicide Bomber's Guide to Online Privacy*“, Symposium of the International Association of Privacy Professionals, Riflers, <http://www.riflers.com/real/shorts/TheScorchedEarthSociety-transcript.pdf>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁸⁷ Jourard, S.M. (1966.), „*Some Psychological Aspects of Privacy*“, Law and Contemporary Problems 31, <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3110&context=lcp>, pristupljeno: ožujak 2018.

⁸⁸ Schneier, B. (2015.), *Data and Golitah: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*, W.W. Norton & Company Inc., New York, NY, str. 128

gubi mogućnost napretka te će se konstantno baviti prošlošću, pogreškama i propuštenim prilikama. Privatnost je ovdje izrazito značajna jer omogućuje osobi da u svakodnevnoj komunikaciji ne osjeća konstantan pritisak i strah od toga da se njegove riječi mogu dugoročno pohraniti te na koncu upotrijebiti protiv njega. „Zaborav i pogrešno sjećanje događaja su načini kako mi kao ljudska vrsta procesuiramo prošlost. U krajnjoj liniji, zaborav je prva stepenica prema oprost, a oprost je ono čemu ionako svi težimo.“, zaključuje Schneier.⁸⁹

---

⁸⁹ Schneier, B. (2015.), *Data and Golitah: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*, W.W. Norton & Company Inc., New York, NY, str. 128

5. SLUČAJ „SNOWDEN“

Glenn Greenwald, istraživački novinar, pravnik i građanski aktivist u svojoj je knjizi „*Nemaš se kamo sakriti*“ detaljno opisao događaje iz 2013. godine, kada se „slučaj Snowden“ počeo odvijati.⁹⁰ Naime, 2. lipnja te godine on, Laura Poitras, autorica desataka dokumentarnih filmova koji su otkrivali tajnu stranu vanjske politike SAD-a, te Ewan MacAskill, dugogodišnji novinar američkog *The Guardian*a, doputovali su u Hong Kong kako bi se našli s anonimnim izvorom koji je navodno posjedovao informacije o masovnom nadzoru američke sigurnosne agencije NSA nad američkim, ali i svjetskim stanovništvom. Taj anonimni izvor javio se Greenwaldu i Poitras nekoliko mjeseci ranije preko e-maila, i unatoč njihovom početnom zabrinutošću da se radi o prijeviri i da njegova priča nema pokrića, mjeseci međusobnog dopisivanja uvjerali su ih da doputuju u Hong Kong kako bi im izvor otkrio identitet i prenio informacije koje posjeduje. Kada je Greenwald shvatio da je izvor 29-godišnji Edward Snowden, ostao je zatečen njegovim godinama, jer je svoj izvor zamišljao kao puno starijeg muškarca. „...*pretpostavljao sam da je Snowdenu pedeset i koja, iz nekoliko razloga. S obzirom da je očito imao pristup supertajnim dokumentima, zaključio sam da je riječ o visokom dužnosniku neke nacionalne sigurnosne službe. I na koncu, znao sam da je pripravan posve odbaciti dotadašnji život, stoga sam pretpostavljao da se bliži svršetku svoje karijere.*“, napisao je Greenwald opisivajući prvi susret sa Snowdenom.⁹¹

Kroz sljedećih deset dana provedenih u hotelu *Mira* u centru Hong Konga, Greenwald, Poitras i MacAskill proveli su isključivo u intervjuiranju Snowdena, pritom ga sve više upoznavajući, zatim pregledavanju dokumenata koje je prikupio te naposljetku u dogovoru s urednicom *The Guardian*a Janine Gibson, pripremajući brojne članke kojima će javnosti prikazati svu moć američke države nadzora. Budući da je bio svjestan opasnosti da Snowdena u bilo kojem trenutku američke sigurnosne službe mogu uhititi, Greenwald je u početku pri intervjuiranju imao dva glavna cilja: kao prvo saznati sve o liku Edwarda Snowdena, njegovom životu, o tome što je radio, o razlozima koji su ga doveli do te nevjerojatne odluke, kako je konkretno uzeo te dokumente i zašto, kao i što radi u Hong Kongu; kao drugo, ustvrditi njegovu

---

⁹⁰ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str 17-45

⁹¹ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 48

iskrenost i poštenje, te skriva li on neke važne stvari u vezi s vlastitim identitetom i s time što je učinio.⁹²

Edward Snowden rođen je u SAD-u, u Sjevernoj Karolini, dok je odrastao u Virginiji; nije završio srednju školu, a internet ga je zanimao neusporedivo više nego nastava. Kao i u slučaju mnogih Amerikanaca, politički stavovi značajno su mu se promijenili nakon terorističkog napada 11. rujna 2001. godine, postao je kako kaže „većim domoljubom“. 2004., u dobi od 21 godine, prijavio se u američku vojsku kako bi sudjelovao u ratu u Iraku. No kada je u nesreći tijekom obuke slomio obje noge, okrenuo se tehnologiji. Snowden je bio prirodno nadaren za tehnologiju, što je postalo očito u njegovoj ranoj mladosti, te je već 2005. godine postao tehničkim stručnjakom u CIA-i. Na temelju izvrsnih preporuka dotadašnjih šefova dobio je već sljedeće godine posao u Švicarskoj, gdje je proveo tri godine kao vrhunski stručnjak za tehnologiju koji je bio prikriven navodnim diplomatskim dužnostima. Unatoč tom uspjehu, Snowden je počeo osjećati duboko nezadovoljstvo vladinim postupcima, pogotovo na polju prisluškivanja, manipulacije i nadzora. Potkraj 2009. godine Snowden je, već posve razočaran, zaključio da je spreman otići iz CIA-e, i upravo je tada, na završetku angažmana u Ženevi počeo razmišljati o tome da postane zviždač i da počne odavati tajne za koje je smatrao da razotkrivaju kršenje zakona. No, nije htio naštetiti CIA-i kao organizaciji, jer bi takva odluka ugrožavala ljudske živote. „*Kada odate CIA-ine tajne, ugrožavate određene ljude, tajne agente, doušnike, a kada odajete NSA-ove tajne, ugrožavate jedino sustave*“.⁹³ Snowden se tako 2010. zaposlio u NSA-u, sada kao viši zaposlenik Dell Corporationa, te je bio stacioniran u Japanu gdje je imao neusporedivo veći pristup informacijama i tajnim podacima o nadziranju nego u CIA-i. „*Stvari koje sam ondje viđao počele su me užasno uzrujavati, u stvarnom vremenu promatrao sam bespilotne letjelice kako prate ljude koje će možda usmrtiti. Gledao sam kako NSA prati što pojedinci rade na internetu, i to još dok pišu. Spoznao sam istinske razmjere cijelog sustava. A gotovo nitko nije znao da se to događa. Što sam dulje radio za NSA, to mi je postalo jasnije da sve to ne mogu više zadržati za sebe, te da bi bilo pogrešno pomagati sustavu da se to sakrije od javnosti*“, ističe Snowden u jednom u intervjuu.⁹⁴

U nekoliko intervjuu, Snowden je objasnio svoju namjere i razloge zašto je odlučio postati zviždačem. Snowden nije politički aktivist, kako navodi Greenwald, kojem je namjera

---

⁹² Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 51

⁹³ Poitras, L. (2014.), „*Edward Snowden Documentary: Citizenfour (2014)*“, Radius-TWC, <https://www.youtube.com/watch?v=4EgTXEn15ls>, pristupljeno: travanj 2018.

⁹⁴ „*NSA whistleblower Edward Snowden: 'I don't want to live in a society that does these sort of things'*“ (2013.), The Guardian, <https://www.youtube.com/watch?v=0hLjuVyIIrs>, pristupljeno: travanj 2018.

bila srušiti američku vladu, niti je čovjek koji je pokušao steći slavu. Naprotiv, Edward Snowden je osoba koja je, pod cijenu dugotrajne zatvorske kazne, ako ne i nečeg puno goreg, odlučila svjetskoj javnosti dati do znanja što se događa s njihovom privatnošću te pokrenuti globalni pokret o zaštiti privatnosti u svijetu. Snowdenov cilj nije bio smanjiti povjerenje javnosti u svoju vladu, njegov cilj je oduvijek bio osvjestiti stanovnike SAD-a, ali i cijelog svijeta, da razmišljaju o opasnostima države nadzora, te omogućiti ljudima, ako se svijet ikad nađe u situaciji sustavne hegemonije nadzora i režimskog praćenja, znanje i alate za borbu protiv vlasti. Edward Snowden nije, kako su ga kasnije neki novinari pokušali prikazati, priprosti informatičar na niskoj hijerarhijskoj razini koji je igrom slučaja nabasao na povjerljive informacije i odlučio ih objaviti. Njegova odluka da postane zviždačem temeljena je na dugogodišnjem razočaranju u sustav koji krši zakone kako bi nadzirao društvo. Snowden je osoba koja, ne samo da je veoma informirana o globalnom sistemu nadzora, nego je i moralno odgovorna koja shvaća opasnost daljnje implementacije i normalizacije takve države nadzora, ističe Greenwald. „*U svemu ovome bojim se samo jednoga. Bojim se da će ljudi samo pogledati te dokumente i slegnuti ramenima, da će reći: „i pretpostavili smo da se to događa i baš nas briga.“ Bojim se da ću sve ovo vlastitome životu učiniti uzalud.*“, izjavio je u dokumentarnom filmu Laure Poitras „*Citizenfour*“ koji detaljno prikazuje zadnje dane Snowdenove slobode.⁹⁵

Upravo su brza provedba, kvalitetna obrada i objava bili razlozi zašto je Snowden odabrao Glenna Greenwalda i Lauru Poitras za objavu njegovih dokumenata. Glavne američke novinske kuće, smatrao je Snowden, neumjereno su bliske s vladom, imaju nekritičko strahopoštovanje prema institucijama nacionalne sigurnosti te općenito prešućuju suprotna mišljenja, a nerijetko i informacije koje razotkrivaju nezakonito djelovanje istih. Howard Kurtz, medijski kritičar iz redakcije *Washington Posta*, 2004. godine dokumentirao je načine na koje je upravo taj list prešućivao sve antiratne stavove o ratu u Iraku,⁹⁶ dok je izvještavanje bilo „izrazito jednostrano“ u prilog invazije.⁹⁷ Postovi uvodničari, nadalje, bili su među najžešćim podupirateljima američkog militarizma, tajnovitosti i nadzora. *New York Times*, navodi Greenwald, s druge je strane čak petnaest mjeseci čekao s objavom članka o NSA-ovom programu prislušivanja, jer je glavni urednik novina Bill Keller dobio direktni nalog o

---

⁹⁵ Poitras, L. (2014.), „*Edward Snowden Documentary: Citizenfour (2014)*“, Radius-TWC, <https://www.youtube.com/watch?v=4EgTXEn15ls>, pristupljeno: travanj 2018.

⁹⁶ Kurtz, H. (2004.), „*News Media Give Overlooked Memo on Iraq Second Glance*“, The Washington Post, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/06/15/AR2005061502571.html>, pristupljeno: travanj 2018.

⁹⁷ Younge, G. (2004.), „*Washington Post apologises for underplaying WMD scepticism*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2004/aug/13/pressandpublishing.usa>, pristupljeno: travanj 2018.

neobjavljivanju od strane predsjednika Busha.⁹⁸ Kultura američkog novinarstva nalaže da novinari izbjegavaju jasne i deklarativne izjave i da se u izvještaje moraju ubacivati vladine izjave, a unatoč tome da su lakomislene, prema njima se mora odnositi s poštovanjem. Ipak, jedno drugo nepisano pravilo namjenjeno zaštiti vlade smetalo je Snowdena u odnosu velikih medijskih kuća prema ovakvim ekskluzivama, a ono glasi da medijske kuće objavljuju samo nekoliko takvih dokumenata i to kroz vremenski period od nekoliko dana, a onda prestanu. „Objavili bi šačicu članaka, uživali u pohvalama za „veliku pobjedu“ i ekskluzivu, pokupili nagrade, a onda se povukli i tako zajamčili da se ništa doista ne promijeni“, izjavio je Snowden u jednom od prvih intervjua koji je dao Glennu Greenwaldu na pitanje zašto se baš odlučio za ovako malen broj novinara koje je želio uvući u svoju priču.⁹⁹ Pravo izvještavanje o NSA-ovim dokumentima znači da ih se mora objavljivati agresivno, smatrao je Snowden, članak za člankom, i ne prestati dok se ne obrade sva pitanja od javnog interesa, bez obzira na bijes i prijetnje koje će članci izazvati. Članci koje je *The Guardian* objavio u prvom tjednu objavljivanja bavili su se dokumentima koji navode programe koje je NSA koristila kako bi nadzirala američko stanovništvo. Zadnji članak tog tjedna bavio se upravo Snowdenom, otkrivajući njegov identitet široj javnosti i prepričavajući njegovu životnu priču, te na kraju iznoseći njegova objašnjenja, argumente i razloge zašto je postao zviždač i razotkrio tajne dokumente NSA-a.

5.1. Tajni dokumenti i programi nadzora

Zbirka dokumenata Edwarda Snowdena o nadzoru agencije NSA bila je nevjerojatna i po veličini i po sveobuhvatnosti nadzora kojeg je ona razotkrila. Tisuće stranica dokumenata koji opisuju isto toliko tajnih programa nikada nisu trebali, barem u namjenama onih koji su ih osmislili i pokrenuli u praksi, postati poznate javnosti. Mnogi od tih programa, navodi Greenwald, bili su usmjereni na američko stanovništvo, no deseci zemalja širom svijeta, među njima i demokratske države koje se inače smatraju američkim saveznicima poput Francuske i Njemačke, također su bile mete masovnog nadzora bez kriterija.¹⁰⁰ Greenwald priznaje kako je dio nadzora prikazanog u dokumentima barem na površini bio posvećen osobama za koje se

---

⁹⁸ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 68

⁹⁹ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 69

¹⁰⁰ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 104

sumnjalo da bi mogle biti teroristi, ali isto tako upozorava kako veliki dijelovi programā uopće nisu imali veze s nacionalnom sigurnošću. Na temelju tih dokumenata nije bilo sumnje da NSA, uz sigurnosni nadzor, jednako sudjeluje i u industrijskoj, gospodarskoj i diplomatskoj špijunaži, kao i u nadzoru cjelokupnog stanovništva pojedinih zemalja. Uzevši u obzir cjelokupnu Snowdenovu dokumentaciju, ukazuje se zaključak kako je američka vlada (na čelu sa sigurnosnom agencijom NSA) stvorila sustav nadzora kojem je cilj potpuno dokidanje elektroničke privatnosti diljem svijeta.

5.1.1. XKeyscore, Prism i BOUNDLESS INFORMANT

Snowdenovu je zbirku dokumenata bio velik izazov obraditi, unatoč činjenici da je ona bila skladno organizirana, opisuje Greenwald.¹⁰¹ Agencije poput NSA koriste svoj jedinstveni jezik, kratice, izraze i žargon koji su vrlo nerazumljivi prosječnom čovjeku, te su novinari *The Guardian* proveli tjedne i mjesec dešifrirajući i istraživajući termine kako bi što bolje shvatili dokumente koji su im dani. No, Snowden je unaprijed očekivao takve probleme te je pripremio popise i objašnjenja kratica i naziva programā, kao i interne agencijske pojmovnike za stručne izraze, ali je sama količina podataka i dokumenata bila toliko velika da je predstavljala problem kako što sažetije a ujedno i što kvalitetnije obraditi i prezentirati dokumente široj javnosti. Srećom, Snowden je ključne i najbitnije programe označio kao važne i spremio ih na početak svoje zbirke kako bi javnost što lakše razumila kompleksnu temu nadzora sigurnosnih agencija i važnosti društvene privatnosti. Ti ključni programi bili su *XKeyscore*, *PRISM* i *BOUNDLESS INFORMANT*.

XKeyscore, prema Snowdenovim dokumentima, program je za pretraživanje interneta, uveden 2007. godine, koji NSA koristi kako bi prikupila sve privatne informacije ciljane osobe. Greenwald naglašava da je u dokumentima jasno vidljivo kako je XKeyscore najprošireniji program za pretraživanje interneta te kako on „...pretražuje i prikuplja praktički sve što određena osoba radi na internetu, od e-maila, preko meta-podataka pa do povijesti pretraživanja i to u stvarnom vremenu.“¹⁰² Ono što XKeyscore čini dodatno zatrašujućim jest činjenica kako je za pretraživanje svih privatnih aktivnosti na internetu dovoljan samo jedan

---

¹⁰¹ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 104

¹⁰² Greenwald, G. (2013.), „XKeyscore: NSA tool collects 'nearly everything a user does on the internet'“, *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2013/jul/31/nsa-top-secret-program-online-data>, pristupljeno: travanj 2018.

podatak o ciljanoj osobi, bilo da se radi o IP adresi, telefonskom broju, imenu ili drugim ključnim riječima. Drugi dokument navodi kako je NSA, pošto većina ljudi na internetskim forumima i chat-roomovima piše pod nekim nadimkom ili pseudonimom, počela povezivati različite informacije koje su dostupne na internetu u svrhu izrade ogromne baze podataka za identifikaciju svih nadimaka te pripisivanju njih stvarnim osobama. „*Recimo da su me zanimale privatne informacije neke osobe, dovoljno mi je bilo da u program utipkam njegovo ime, mogao sam saznati sve, koju knjigu je prije tjedan dana pretraživao na stranici Amazon.com, svu njegovu komunikaciju preko interneta, tko su mu prijatelji na Facebooku, čak i ako je koristio anonimni pristup internetu, i to sve s mog radnog mjesta na Havajima*“, preporučava Snowden.¹⁰³ Iako je za pretraživanje tim programom službeno potreban nalog tzv. *Foreign Intelligence Surveillance Act* (FISA) suda, Snowden navodi kako je NSA opravdavala sva pretraživanja XKeyscoreom bez obzira na namjenu, te da je u većini slučajeva to bilo samo stvar protokola.¹⁰⁴ Jedna od odredbi zakona FISA suda iz 2008. godine, navodi Greenwald, od izvršne vlasti traži da se svake godine Kongresu otkrije broj zahtjeva za prisluškivanje koje sud prima. Podaci iz 2012. godine pokazali su da je sud odobrio sve do jednog od 1788 zahtjeva za elektronički nadzor koji su mu upućeni.¹⁰⁵ XKeyscore je time jedan od najbitnijih alata za masovni nadzor koji NSA ima na raspolaganju samom činjenicom da mu doseg praktički pokriva čitav svijet te da su mu mogućnosti prikupljanja podataka neograničene.

S druge strane PRISM, za razliku od XKeyscorea, nije program za pretraživanje internetskih aktivnosti, već je program koji svoje podatke prikuplja izravno sa servera devet najvećih internetskih tvrtki, a to su: Microsoft, Yahoo, Google, Facebook, PalTalk, AOL, Skype, Youtube i Apple. Pri izvještavanju o PRISM-u, Greenwald i MacAskill kontaktirali su navedene tvrtke, te su svi predstavnici kompanija koje su odgovorile na upit zaniijekali da znaju da program PRISM uopće postoji te istaknuli kako nisu sklopili nikakav ugovor s NSA-om za izravno dijeljenje svojih podataka i informacija.¹⁰⁶ Nadalje, tvrtke su isticale kako u slučaju da takav program postoji, one nikad ne bi pristale na bezuvjetno prosljeđivanje informacija sigurnosnim službama, te u slučaju istinitosti Snowdenovih dokumenata, program PRISM

---

¹⁰³ „*Snowden – XKEYSCORE*“ (2014.), Auckland Town Hall, <https://www.youtube.com/watch?v=K9yHAQtVNME>, pristupljeno: travanj 2018.

¹⁰⁴ Greenwald, G. (2013.), „*XKeyscore: NSA tool collects 'nearly everything a user does on the internet'*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2013/jul/31/nsa-top-secret-program-online-data>, pristupljeno: travanj 2018.

¹⁰⁵ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 149

¹⁰⁶ Greenwald, G.; MacAskill, E. (2013.), „*NSA Prism program taps in to user data of Apple, Google and others*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/06/us-tech-giants-nsa-data>, pristupljeno: travanj 2018.

funkcionira bez njihovog znanja i bez njihovog pristanka. Međutim, njihovu argumentaciju pobija niz činjenica, argumentira Greenwald. Za početak, Yahoo se na sudu pokušao žestoko oduprijeti nastojanjima NSA-a da ih prisili na pristupanje programa PRISM, što direktno pobija njihovu izjavu da za taj program nikad nisu čuli. Nadalje, tvrtke su svoje demantije sročili pravno vrlo dvosmisleno, izjavljujući kako nemaju ugovor s NSA-om za „izravno dijeljenje“ informacija, gdje se otvara semantička mogućnost da postoji drugačiji sporazum koji ne spada u tu precizno odabranu terminologiju.¹⁰⁷ „Program PRISM pretražuje isključivo sadržaj, ne metapodatke. To je program koji ima mogućnost obavezati korporativnu Ameriku da obavlja NSA-ov prljavi posao. I unatoč činjenici da su se neke tvrtke opirale na sudu, budući da se radilo o tajnom sudu s tajnim sucima, njihova nastojanja nisu urodila plodom.“, ističe Snowden objašnjavajući opasnost programa PRISM.¹⁰⁸ Timothy Lee iz *Washington Posta* argumentira da unatoč činjenici da se službeno program PRISM ne smije koristiti za nadzor američkog stanovništva, NSA koristi sve dostupne rupe u zakonu kako bi prikupila što više informacija, te je tako moguće nadzirati komunikaciju osobe koja je na američkom tlu pod uvjetom da komunicira s drugom osobom u inozemstvu. Također, NSA po zakonu smije nadzirati sve Amerikance koji u trenutku svoje komunikacije nisu na američkom tlu. I naposljetku, NSA nadzire svaki sadržaj poruke koja, iako se odvija između dvije osobe unutar SAD-a, tijekom pošiljke koristi bilo koji inozemni server.¹⁰⁹ Program PRISM je način na koji NSA koristi korporativni nadzor internetskih giganta u vlastite svrhe održavanja države nadzore i masovne kontrole nad društvom.

Naposljetku, BOUNDLESS INFORMANT nije program za pretraživanje niti prikupljanje informacija, već služi kao svojevrsna baza podataka za zapisivanje i analizu informacija koje drugi programi prikupe. Točnije, ovaj program kategorizira podatke po državama i po vrsti informacije (meta-podaci ili sadržaj poruke). Greenwald ističe kako je BOUNDLESS INFORMANT bitan ne samo zato što točno numerički pokazuje koliki je doseg NSA-ovog nadzora, već i jer bez sumnje dokazuje kako je direktor Nacionalne obavještajne službe James Clapper lagao Kongresu. Naime, u ožujku 2013. godine, James Clapper je svjedočio pred Kongresom oko pitanja cyber sigurnosti, te je između ostaloga, na pitanje

---

¹⁰⁷ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 124-125

¹⁰⁸ „Edward Snowden: PRISM not just about metadata“, CBSN, <https://www.youtube.com/watch?v=CRYMgZvbxm4>, pristupljeno: travanj 2018.

¹⁰⁹ Lee, T. (2013.), „Here’s everything we know about PRISM to date“, The Washington Post, https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/06/12/heres-everything-we-know-about-prism-to-date/?noredirect=on&utm_term=.073f2a2a4b28, pristupljeno: travanj 2018.

„Prikuplja li NSA podatke o Amerikancima, i ako prikuplja, možete li iznijeti o kojem se broju radi?“ odgovorio kako NSA svjesno ne prikuplja podatke o američkom stanovništvu, pa čak i ako kroz masovni nadzor slučajno i prikupi neku informaciju, on ne može znati o kojem se broju radi.¹¹⁰ Drugi dokumenti vezani za BOUNDLESS INFORMANT pokazuju kako je NSA u periodu od mjesec dana prikupila više od tri milijarde telefonskih poziva i elektroničke pošte u SAD-u, te kako je u tom istom periodu prikupljala informacije iz drugih država svijeta: Njemačke (500 milijuna), Brazila (2,3 milijarde), Indije (13,5 milijardi), Francuske (70 milijuna), Španjolske (60 milijuna), Italije (47 milijuna) i drugih zemalja širom svijeta.¹¹¹

Uzevši u obzir cijelu zbirku dokumenata o ovim programima, Snowden je prikazao u potpunosti moć i razmjor američke država nadzora. Podaci o programu XKeyscore dokazuju kako sigurnosne službe ne prikupljaju samo meta-podatke, već i cjelokupni sadržaj privatnih poruka i podataka na internetu, zatim dokumenti o programu PRISM dokazuju kako američka vlada koristi korporativni nadzor velikih internetskih kompanija kako bi što dublje i kvalitetnije provodila nadzor na internetu, te naposljetku podaci o programu BOUNDLESS INFORMANT jasno prikazuju veličinu spomenutog nadzora i tehnološku moć NSA-a. Greenwald navodi kako su Snowdenovi dokumenti direktno povezani sa žestokim raspravama diljem svijeta o pitanjima privatnosti i nadzora, te kako su se ljudi po prvi put našli u mogućnosti da konačno spoznaju prave razmjere nadzornih kapaciteta usmjerenih protiv njih samih.¹¹²

5.2. Posljedice slučaja „Snowden“

Nakon deset dana provedenih s Laurom Poitras, Glennom Greenwaldom i Ewanom MacAskillom, Snowdenov je identitet, na njegov zahtjev, otkriven široj javnosti te se on više nije osjećao sigurno u Hong Kongu. Plan da otputuje u Južnu Ameriku propao je zbog činjenice da mu je američka vlada hitno poništila putovnicu, i unatoč tome da je u medije procurila lažna informacija da je njegovo odredište Ekvador ili Island, Snowden je naposljetku otputovao u Rusiju gdje mu je pružen politički azil.¹¹³ Vlada SAD-a optužila je Snowdena za kazneno djelo

---

¹¹⁰ Greenwald, G., MacAskill, E. (2013.), „*Boundless Informant: the NSA's secret tool to track global surveillance data*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/08/nsa-boundless-informant-global-datamining>, pristupljeno: travanj 2018.

¹¹¹ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 106-107

¹¹² Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 201

¹¹³ Branigan, T.; Elder, M. (2013.), „*Edward Snowden leaves Hong Kong for Moscow*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/23/edward-snowden-leaves-hong-kong-moscow>, pristupljeno: travanj 2018.

kršenja Zakona o špijunaži te mu prijete i doživotni zatvor ako ikad stupi na američko tlo. Unatoč tome da je Snowden svoje dokumente najprije otkrio novinarima vjerujući u slobodan tisak i ljudsko pravo na izražavanje, upravo su mediji u SAD-u, uz pritisak vlade i političkih elita, pokušali prikazati cijeli „slučaj Snowden“ kao kriminal i izdaju.

Među glavnim institucijama koje bi trebale biti posvećene praćenju i provjerama zlouporabe državne moći zasigurno su politički mediji. Odgovornost je na svakom političkom novinaru da propituje, kritizira i široj javnosti razotkrije sve što oni koji imaju političku moć rade na štetu društva ili bilo kojeg pojedinca. Umjesto toga, ističe Greenwald, američki mediji često se odriču te uloge pa se submisivno odnose prema vladinim interesima, čak naglašavajući, a ne propitujući, njezine poruke i obavljajući njezine prljave poslove.¹¹⁴ Greenwald tako navodi kako su američki mediji poput *New York Timesa*, *Washington Posta* i *CNN-a* nakon Snowdenovih otkrića prikazivali Snowdena kao izdajicu domovine, a samog Greenwalda kao aktivista koji je, objavivši tajne dokumente, počinio kazneno djelo za koje treba odgovarati. *New York Times* je tako nedugo nakon otkrivanja Snowdenovog identiteta napravio reportažu o Greenwaldovim poreznim dugovanjima, dok je drugi medij, tabloid *Daily News* objavio članak o kompaniji u kojoj je on u prošlosti posjedovao dionice te njenom poveznicom s pornografskom industrijom.¹¹⁵ *Washington Post* s druge strane, nastavlja Greenwald, objavio je članak pod naslovom „*Da, objava NSA-ovih tajni jest zločin*“, dok je Alan Dershowitz na *CNN-u* izgovorio „*Greenwald je, po mom mišljenju nedvojbeno počinio kazneno djelo*“, te kako Greenwaldovo izvještavanje „...*nije na rubu kaznenog djela, nego u samom središtu područja kažnjivosti!*“.¹¹⁶ Napadi na Snowdena bili su još žešći; od toga da ga se nazivalo „narcisoidnim mladićem“ i „čovjekom željnog slave“, preko toga da su se mediji izrugivali njime jer „nije maturirao“ i „nije pokazao uspjeh niti u večernjoj školi“, pa do očitog vrijeđanja nazivajući ga „ruskim i kineskim špijunom“ te „kukavicom“.¹¹⁷ Iako su postojali mediji koji su u svojim reportažama kritizirali vladu i njene postupke, upozoravali na opasnosti masovnog nadzora i naglašavali važnost privatnosti, mnogi mediji objavljivali su članke i reportaže baveći se osobama Snowdena i Greenwalda s ciljem umanjivanja njihovog kredibiliteta.

---

¹¹⁴ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 247

¹¹⁵ Gregorian, D. (2013.), „*Glenn Greenwald, journalist who broke Edward Snowden story, was once lawyer sued over porn business*“, *Daily News*, <http://www.nydailynews.com/news/national/greenwald-reporter-broke-nsa-story-lawyer-sued-porn-biz-article-1.1383448>, pristupljeno: travanj 2018.

¹¹⁶ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 254

¹¹⁷ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 260-261

Američka država nadzora, kako je slučaj „Snowden“ pokazao, funkcionira na nekoliko razina: kroz sigurnosne službe poput NSA-a kojima provode masovni nadzor, programima kao što su *PRISM* koriste korporativni nadzor internetskih tvrtki kako bi povećali razmjernost tog nadzora, dok je vrijeme nakon objavljivanja dokumenata otkrilo i treću razinu države nadzora, a to su mediji. Iako američkoj vladi sigurnosne službe i internetske kompanije omogućavaju masovni nadzor nad društvom, uloga medija možda je i puno važnija. Politički mediji imaju izrazito velik utjecaj nad javnim mijenjem društva, i ako su oni u direktnoj službi vlasti, posljedice mogu biti zabrinjavajuće, od činjenice da će većina postupaka vlade biti opravdana i dobiti legitimitet, do toga da će svi zviždači i sudionici borbe protiv korupcije vlasti biti izvrgnuti društvenoj osudi. Marius Dragomir, direktor jednog od najvećih centara za istraživanje medija u Europi CMDC u svom znanstvenom članku navodi da jedan od načina kako političke elite na vlasti kontroliraju medije jest njihovo javno financiranje, te kako često mediji koji su financirani iz državnog proračuna nisu dovoljno kritični prema vladajućem režimu što dovodi do usporavanja razvoja društva.¹¹⁸ Mediji u službi države nadzora, s druge strane, ne samo da usporavaju razvoj društva već mu direktno nanose štetu.

Međutim, Greenwald tvrdi kako je učinak „slučaja Snowden“ neusporedivo veći, trajniji i dalekosežniji nego što je itko mogao zamisliti. „*Pozornost svijeta usmjerila se na opasnosti sveprisutnog državnog nadzora i dominantne vladine tajnovitosti. Također, slučaj je potaknuo i prvu globalnu raspravu o vrijednosti privatnosti pojedinca u digitalnom dobu*“, ističe Greenwald.¹¹⁹ Snowdenova otkrića razotkrila su američku državu nadzora svjetskoj javnosti i time dala mogućnost društvu da joj pruži otpor i da vrati mentalitet u kojem je privatnost temeljno ljudsko pravo i potreba svakog pojedinca. Nažalost, Snowdenovi dokumenti i događaji koji su netom uslijedili također su prikazali golemu moć američkog sigurnosnog aparata, sve razine masovnog nadzora (korištenje *mainstream* medija i internetskih kompanija) te posljedice na svakog tko takvoj državi nadzora pruži otpor, ponajviše gubljenje slobode i vjerojatnost doživotnog zatvora.

---

¹¹⁸ Dragomir, M. (2017.), „*Control the money, control the media: How government uses funding to keep media in line*“, Central European University, Hungary, <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1464884917724621>, pristupljeno: travanj 2018.

¹¹⁹ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 286

U vrijeme pisanja ovog rada Edward Snowden još uvijek se nalazi u Rusiji, te mu je produljeno boravište kao političkom azilantu do 2020. godine.¹²⁰ Iako u Moskvi, Snowden i dalje putem *Skypea* sudjeluje u tribinama i debatama na mnogim sveučilištima i školama diljem svijeta. Brojni ljudi, poput tvorca kampanje *PardonSnowden*, smatraju ga herojem i istinskim borcem za ljudska prava, dok je u očima drugih ljudi običan haker, kriminalac i izdajica svoje domovine. Međutim, bio on kriv ili ne, nedvojbeno je da je Snowden osobno zaslužan za globalnu raspravu o privatnosti i nadzoru u svijetu i da se bez njega mnoge reforme u američkom zakonodavstvu ne bi dogodile. Greenwald navodi jedan primjer kako su samo nekoliko tjedana nakon njegovog prvog članka o programu *PRISM* u američkom Kongresu dvojica zastupnika, jedan liberal, drugi konzervativac, zajedno predložili zakon kojim bi se uskratio dotok sredstava NSA-ovom programu. On ističe kako je teško zamisliti dvojicu različitijih ljudi kako se ujedinjuju za zajedničku ideju, a to je povećanje privatnosti američkog društva.¹²¹ Kada su ga u jednom intervjuu upitali žali li za čime, Snowden je odlučno istaknuo kako bi, kada bi se ponovno našao u toj prilici, sve iznova učinio. „*Siguran sam da ne bi to napravio da nisam smatrao da je to ispravna stvar. Osjećam se dobro sa samim sobom jer znam da sam pridonio općem dobru!*“, zaključuje Snowden.¹²²

---

¹²⁰ Williams, J.; Toropin, K. (2017.), „*Russia extends Edward Snowden's asylum to 2020*“, CNN, <https://edition.cnn.com/2017/01/18/europe/russia-snowden-asylum-extension/index.html>, pristupljeno: travanj 2018.

¹²¹ Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb, str. 286

¹²² Poitras, L. (2014.), „*Edward Snowden Documentary: Citizenfour (2014)*“, Radius-TWC, <https://www.youtube.com/watch?v=4EgTXEn15ls>, pristupljeno: travanj 2018

6. ZAKLJUČAK

Nadzor kao državno oruđe sigurnosti koristi se od samih začetaka demokracije. Međutim, tek ulaskom društva u digitalno doba državi je omogućen potpuni masovni nadzor na globalnoj razini. SAD, kao vodeća svjetska sila posjeduje najmoćniji sigurnosno-nadzorni aparat koji je ključan čimbenik tvorbe države nadzora. Koliko je obujam nadzora američke agencije NSA velik, govori činjenica kako je tijekom jednomjesečnog razdoblja samo jedna jedinica NSA-a zvana *Global Access Operation* prikupila više od tri milijarde telefonskih poziva i elektroničkih poruka koji su prošli kroz američki telekomunikacijski sustav. U slučaju toliko globalnog i konstantnog nadzora, suvremeno društvo nalazi se u takozvanoj državi nadzora, gdje je privatnost građana svedena na minimum.

Pojam države nadzora prvi se put počeo spominjati početkom 21. stoljeća, u članku američkog sveučilišnog profesora Jack Balkina, dok su drugi autori desetljećima ranije pokušali objasniti promjenu tradicionalne države u kojoj je privatnost prioritet društva u onu modernu gdje privatnost gubi značaj, dok povezanost i izloženost pojedinaca čine temelj modernog društva. U svom romanu *1984.*, George Orwell opisuje društvo budućnosti u kojem je kroz taktičke restrikcije i propagande, poput propagiranja celibata i nezačinjene hrane, te tmurnih i neutralnih boja odora i odjeće, cilj neutralizirati strast, želju i nagone društva kako bi se ono kao takvo pokorilo i podleglo vlasti u potpunosti, što se djelomično može povezati s kontrolom društva kroz kontinuirano praćenje unutar države nadzora. Nadalje, Jeremy Bentham u svom *Panopticonu* definira panoptikon kao vrstu zatvora kružnog oblika u čijem se središtu nalazi promatračnica, a takav dizajn ima za cilj omogućiti čuvaru u promatračnici da neprestano ima sve zatvorenike pod nadzorom. Iako je fizički nemoguće da jedan čuvar konstantno promatra sve zatvorenike, činjenica da oni ne znaju kada su promatrani znači da će se ponašati kao da su cijelo vrijeme pod nadzorom, te se tako prisiljava zatvorenike da neprestano kontroliraju svoje aktivnosti što im podsvjesno mijenja obrazac ponašanja. Nadzor u suvremenom društvu funkcionira na istom principu ulijevanja straha u društvo kako bi se promijenilo njegovo ponašanje. Bernard E. Harcourt objašnjava suvremenu eru nadzora kao temeljenu gotovo u potpunosti upravo na eksponiranom društvu, na činjenici da će pojedinac, što iz straha od propuštene prilike što iz osobnog zadovoljstva i želje, samoinicijativno objavljevati sve veću količinu podataka o sebi i svom životu, koji se onda vrlo lako mogu pratiti, spremati i analizirati za buduću upotrebu. U takvom društvu nadzor postaje mnogo jednostavniji, jeftiniji, ali na kraju i neizbježan jer njega ne provode samo sigurnosne službe, već svaki sudionik društva.

Američku državu nadzora s druge strane tvori sigurnosna agencija NSA, korporativni nadzor internetskih kompanija čije podatke i informacije američka vlada prikuplja, te politički mediji koji submisivnim odnosom prema vlasti opravdavaju i legitimiraju njezinu moć. Prvi stup države nadzora čine sigurnosne agencije, prvenstveno NSA. Iako je američka vlada, na čelu s predsjednikom Obamom, godinama tvrdila kako NSA prikuplja isključivo meta-podatke, kritičari poput Schneiera argumentirali su kako se i prikupljanjem meta-podataka može narušavati čovjekova privatnost i dostojanstvo. Drugi stup čine internetski giganti i manje internetske kompanije, koje radi većeg profita nadziru svoje potrošače i prikupljaju njihove privatne informacije. Podaci se koriste za konstrukciju različitih popisa ljudi temeljenih na nekoj varijabli, bilo da se radi o godištu, spolu, ili o potrošačkim navikama, sve u svrhu bolje implementacije i kvalitete reklama. Nakon prikupljanja informacija svojih potrošača i stvaranja različitih popisa, internetske kompanije mogu zaraditi prodajući spomenute popise nekoj vladi ili sigurnosnoj službi, time direktno sudjelujući u ciklusu države nadzora. Treći i posljednji stup čine politički mediji; a njihova uloga jest nekritičko, a nerijetko i pristrano izvještavanje u korist vladajućim elitama. Takvo strahopoštovanje koje politički mediji mogu imati prema vladi uzrokuje nedovoljnu informiranost društva prema temama privatnosti i nadzora, te daje krivu sliku pojedincu o njegovim pravima kad je u pitanju njegova osobna privatnost. Sudjelovanje političkih medija u državi nadzora najbolje pokazuje slučaj Edwarda Snowdena, kojeg unatoč njegove hrabrosti i društvenog značaja njegovih otkrića, neki politički mediji i dalje nazivaju izdajicom domovine i kriminalcem. Međutim najveća opasnost pristranosti političkih medija je djelomična ili potpuna promjena društvenog mentaliteta, iz onog koji čak religiozno štiti privatnost svog doma ili radnog mjesta do modernog eksponiranog društva u kojem je privatnost samo tržišno dobro kojim pojedinac „prodaje“ kako bi zauzvrat dobio nešto što mu je poželjno poput zabave, informacije ili jednostavnijeg života.

Rad je prikazao koje su sve štetne posljedice nadzora i koliko je privatnost kao temeljno ljudsko pravo svakom pojedincu nužna. Od činjenice da su istraživanja pokazala kako pojedinci koji su nadzirani na radnom mjestu ostvaruju lošije rezultate, fizički su i emocionalno nezdraviji, gube samopouzdanje te pokazuju simptome anksioznosti i depresije, pa do samog utjecaja na cjelokupno društvo gdje je dokazano kako nadzor može imati negativne učinke na razvoj društva kao takvog. S druge strane, privatnost je temeljno ljudsko pravo bez kojeg čovjek gubi priliku sačuvati svoje dostojanstvo i samu bit svoje ljudskosti. Gubitkom privatnosti, čovjek ujedno gubi i dio kontrole nad vlastitim životom, što može imati velike posljedice na

njegov život, počevši s gubitkom samopouzdanja, manjkom kreativnosti i produktivnosti, zatim povećanjem anksioznosti te u konačnici promjenom obrasca ponašanja.

Zaključno, rad je obradio „slučaj Snowden“ u kojem su iznijeti dokumenti i programi koji dokazuju kako je agencija NSA provodila nadzor te kako su sve pretpostavke i upozoravanja kritičara bila točna. Dokumente je novinarima američkog *The Guardian*a predao Edward Snowden, 29-godišnji bivši zaposlenik agencije NSA. U Snowdenovim dokumentima novinari su se prvenstveno koncentrirali na tri programa: *XKeyscore*, *Prism* i *BOUNDLESS INFORMANT*. *XKeyscore* je program za pretraživanje interneta, koji NSA koristi kako bi prikupila sve privatne informacije ciljane osobe, te je za nadzor spomenute osobe u pravilu potrebno znati samo jedan podatak, bilo da se radi o punom imenu, adresi, broju telefona ili IP adresi računala koje koristi. *Prism* je s druge strane program kojim NSA prikuplja podatke od devet najvećih internetskih kompanija na svijetu, time još više povezujući korporativni nadzor s onim koji provode sigurnosne službe. Naposljetku, *BOUNDLESS INFORMANT* nije program za pretraživanje niti prikupljanje informacija, već služi kao svojevrsna baza podataka za zapisivanje i analizu informacija koje drugi programi prikupe, a bitan je zato što točno numerički pokazuje koliki je doseg NSA-ovog nadzora, a on se mjeri u milijardama podataka i meta-podataka prikupljenih diljem svijeta.

Edward Snowden razotkrio je 2013. godine američki sigurnosni aparat te je svjetskoj javnosti prikazao svu njegovu moć i kapacitete. Unatoč tome, mediji su ga prozvali izdajicom, mnogi su ga smatrali običnim kriminalcem, a društvo je nastavilo sa životom i dalje ne mareći za svoju privatnost i kakvu štetu nadzor može nanijeti svačijem životu. Upravo je to jedan od razloga zašto krivnju za ovakvo društveno stanje ponajviše snosi samo društvo. Društvo koje se nadzoru ne opire već ga prihvaća ne mareći za njegove posljedice. Društvo koje prodaje svoju privatnost za poželjnije dobro poput zabave i komfora. Društvo koje osuđuje zviždače i kritičare vlasti nazivajući ih izdajicama domovine. Društvo koje svoj sustav vrijednosti temelji na broju „lajkova“ i komentara na Facebooku, pratitelja na Instagramu ili pregleda videa na Youtubeu. Društvo koje iz narcizma i voajerstva nadzire samo sebe. Dok se takav mentalitet društva ne promijeni, dok svaki pojedinac ne odluči cijiniti svoju privatnost i dok mediji ponovno ne budu u službi naroda, suvremeno društvo 21. stoljeća i dalje će živjeti u vrlo novom svijetu države nadzora.

7. LITERATURA

Knjige

1. Greenwald, G. (2014.), *Nemaš se kamo sakriti: Edward Snowden, NSA i američka država nadzora*, Profil, Zagreb
2. Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London
3. Harris, S. (2010.), „*The Watchers: The Rise of America's Surveillance State*“, The Penguin Press, New York, NY
4. Orwell, G. (2001.), *1984.*, Alfa, Zagreb
5. Schneier, B. (2015.), *Data and Golitah: The Hidden Battles to Collect Your Data and Control Your World*, W.W. Norton & Company Inc., New York, NY

Članci

1. Associated Press (2014.), „*Everyone is under surveillance now, says whistleblower Edward Snowden*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2014/may/03/everyone-is-under-surveillance-now-says-whistleblower-edward-snowden>, pristupljeno: ožujak 2018.
2. Balkin, J.M. (2008.), „*The Constitution in the National Surveillance State*“, Faculty Scholarship Series, Yale, http://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1224&context=fss_papers, pristupljeno: siječanj 2018.
3. BBC News (1999.), „*Americas Furby toy or Furby spy?*“, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/254094.stm>, pristupljeno: ožujak 2018.
4. Belair-Gagnon, V.; Wong, A. (2013.), „*On the NSA, the media may tilt right*“, Columbia Journalism Review, https://archives.cjr.org/the_kicker/news_media_pro_surveillance_bi.php?page=all, pristupljeno: ožujak 2018.
5. Branigan, T.; Elder, M. (2013.), „*Edward Snowden leaves Hong Kong for Moscow*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/23/edward-snowden-leaves-hong-kong-moscow>, pristupljeno: travanj 2018.
6. Colls, R. (2013.), „*Orwell and Ed: Snowden Saga Shows the One Thing „1984“ Missed*“, Salon, https://www.salon.com/2013/12/17/orwell_ed_snowden_saga_shows_the_one_thing_1984_missed_partner/, pristupljeno: siječanj 2018.
7. Crouch, I. (2013.), „*So Are We Living in 1984?*“, New Yorker, <https://www.newyorker.com/books/page-turner/so-are-we-living-in-1984>, pristupljeno: siječanj 2018.
8. Dragomir, M. (2017.), „*Control the money, control the media: How government uses funding to keep media in line*“, Central European University, Hungary, <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1464884917724621>, pristupljeno: travanj 2018.

9. Dwoskin, E. (2014.), „*Survey: People Don't Want to Talk Online About the NSA*“, The Wall Street Journal, <https://blogs.wsj.com/digits/2014/08/26/survey-people-dont-want-to-talk-online-about-the-nsa/>, pristupljeno: ožujak 2018.
10. Efrati, A. (2011.), „*Like*“ Button Follows Web Users, Wall Street Journal, <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748704281504576329441432995616>, pristupljeno: siječanj 2018.
11. Electronic Frontier Foundation (2013.), „*The Government's Word Games When Talking About NSA Domestic Spying*“, EFF.org, <https://www.eff.org/nsa-spying/wordgames>, pristupljeno: ožujak 2018.
12. Farivar, C. (2014.), „*Snowden: NSA employees routinely pass around intercepted nude photos*“, ArsTechnica, <https://arstechnica.com/tech-policy/2014/07/snowden-nsa-employees-routinely-pass-around-intercepted-nude-photos/>, pristupljeno: ožujak 2018.
13. Friedrich, C.J. (1939.), „*Democracy and Dissent*“, Wiley Online Library, <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-923X.1939.tb00987.x/abstract>, pristupljeno: ožujak 2018.
14. Greenwald, G. (2013.), „*XKeyscore: NSA tool collects 'nearly everything a user does on the internet'*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2013/jul/31/nsa-top-secret-program-online-data>, pristupljeno: travanj 2018.
15. Greenwald, G., MacAskill, E. (2013.), „*Boundless Informant: the NSA's secret tool to track global surveillance data*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/08/nsa-boundless-informant-global-datamining>, pristupljeno: travanj 2018.
16. Greenwald, G.; MacAskill, E. (2013.), „*NSA Prism program taps in to user data of Apple, Google and others*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/06/us-tech-giants-nsa-data>, pristupljeno: travanj 2018.
17. Gregorian, D. (2013.), „*Glenn Greenwald, journalist who broke Edward Snowden story, was once lawyer sued over porn business*“, Daily News, <http://www.nydailynews.com/news/national/greenwald-reporter-broke-nsa-story-lawyer-sued-porn-biz-article-1.1383448>, pristupljeno: travanj 2018.
18. Haggerty, K.D.; Ericson, V.R. (2000.), „*The surveillant assemblage*“, British Journal of Sociology 51., <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.392.9622&rep=rep1&type=pdf>, pristupljeno: ožujak 2018.
19. Hampton, K.; Rainie, L.; Lu, W.; Dwyer, M.; Shin, I.; Purcell, K. (2014.), „*Social Media and the 'Spiral of Silence'*“, Pew Research Center, <http://www.pewinternet.org/2014/08/26/social-media-and-the-spiral-of-silence/>, pristupljeno: ožujak 2018.
20. Hendrix, J. (2013.), „*NSA Surveillance Puts George Orwell's '1984' on Bestseller Lists*“, Los Angeles Times, <http://articles.latimes.com/2013/jun/11/entertainment/la-et-jc-nsa-surveillance-puts-george-orwells-1984-on-bestseller-lists-20130611>, pristupljeno: siječanj 2018.

21. Jeeves, P. (2016.), „*Police officers 'used helicopter to spy on people nude sunbathing and having sex romps'*“, Express, <https://www.express.co.uk/news/uk/669064/police-officers-film-sex-sunbathing-helicopter-cameras>, pristupljeno: ožujak 2018.
22. Jinman, R. (2013.), „*NSA Spy Scandal Boosts Sales of Orwell's „1984“ – Here's Why*“, The Week, <https://orwellsocietyblog.wordpress.com/2013/06/24/nsa-spy-scandal-boosts-sales-of-orwells-1984-heres-why/>, pristupljeno: siječanj 2018.
23. Johnson, B. (2009.), „*Facebook privacy change angers campaigners*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/technology/2009/dec/10/facebook-privacy>, pristupljeno: ožujak 2018.
24. Johnson, B. (2010.), „*Privacy no longer a social norm, says Facebook founder*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/technology/2010/jan/11/facebook-privacy>, pristupljeno: ožujak 2018.
25. Jourard, S.M. (1966.), „*Some Psychological Aspects of Privacy*“, Law and Contemporary Problems 31, <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3110&context=lcp>, pristupljeno: ožujak 2018.
26. Kang, C. (2013.), „*Flashlight app kept users in the dark about sharing location data*“, The Washington Post, https://www.washingtonpost.com/business/technology/flashlight-app-kept-users-in-the-dark-about-sharing-location-data-ftc/2013/12/05/1be26fa6-5dc7-11e3-be07-006c776266ed_story.html?utm_term=.ecd8b5a08f99, pristupljeno: veljača 2018.
27. Kurtz, H. (2004.), „*News Media Give Overlooked Memo on Iraq Second Glance*“, The Washington Post, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2005/06/15/AR2005061502571.html>, pristupljeno: travanj 2018.
28. Lee, T. (2013.), „*Here's everything we know about PRISM to date*“, The Washington Post, https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2013/06/12/heres-everything-we-know-about-prism-to-date/?noredirect=on&utm_term=.073f2a2a4b28, pristupljeno: travanj 2018.
29. Levine, Y. (2013.), *The Psychological Dark Side of Gmail*, AlterNet, <https://www.alternet.org/google-using-gmail-build-psychological-profiles-hundreds-millions-people>, pristupljeno: siječanj 2018.
30. McMullan, T. (2015.), „*What does the panopticon mean in the age of digital surveillance?*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/technology/2015/jul/23/panopticon-digital-surveillance-jeremy-bentham>, pristupljeno: siječanj 2018.
31. Mitchell, A. (2013.), „*Director James R. Clapper Interview with Andrea Mitchell*“, NBC News, <https://www.dni.gov/index.php/newsroom/speeches-interviews/speeches-interviews-2013/item/874-director-james-r-clapper-interview-with-andrea-mitchell>, pristupljeno: ožujak 2018.
32. Moglen, E. (2014.), „*Privacy under attack: the NSA files revealed new threats to democracy*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/technology/2014/may/27/sp-privacy-under-attack-nsa-files-revealed-new-threats-democracy>, pristupljeno: ožujak 2018.

33. Nowinski, J. (2014.), „*How We Use Social Networking, Part 3: The FoMO Effect*“, Huffington Post, https://www.huffingtonpost.com/joseph-nowinski-phd/fomo_b_4551030.html, pristupljeno: siječanj 2018.
34. Ramzy, A. (2014.), „*Facebook Deletes Post on Tibetan Monk's Self-Immolation*“, New York Times, <https://sinosphere.blogs.nytimes.com/2014/12/27/facebook-deletes-post-on-tibetan-monks-self-immolation/>, pristupljeno: veljača 2018.
35. Richards, N.M. (2013.), „*The Dangers of Surveillance*“, SSRN, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2239412, pristupljeno: ožujak 2018.
36. Schneier, B. (2013.), *Why the NSA's Defence of Mass Data Collection Makes No Sense*, Atlantic, <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2013/10/why-the-nsa-defense-of-mass-data-collection-makes-no-sense/280715/>, pristupljeno: siječanj 2018.
37. Shontell, A. (2013.), „*Mark Zuckerberg Just Spent More Than \$30 Million Buying 4 Neighboring Houses For Privacy*“, Business Insider, <http://www.businessinsider.com/mark-zuckerberg-buys-4-homes-for-privacy-2013-10>, pristupljeno: ožujak 2018.
38. Simon, W.H. (2014.), „*Rethinking Privacy*“, Boston Review, <http://bostonreview.net/books-ideas/william-simon-rethinking-privacy-surveillance>, pristupljeno: siječanj 2018.
39. Smith, M.J.; Carayon, P.; Sanders, K.J.; Lim, S-Y.; LeGrande, D. (1992.), „*Employee stress and health complaints in jobs with and without electronic performance monitoring*“, Applied Ergonomics 23, br. 1, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/000368709290006H>, pristupljeno: ožujak 2018.
40. Solove, D.J. (2011.), „*Why Privacy Matters Even if You Have 'Nothing to Hide'*“, The Chronicle, https://immagic.com/eLibrary/ARCHIVES/GENERAL//CHRON_HE/C110515S.pdf, pristupljeno: ožujak 2018.
41. Watts, P. (2014.), „*The Scorched-Earth Society: A Suicide Bomber's Guide to Online Privacy*“, Symposium of the International Association of Privacy Professionals, Riflers, <http://www.riflers.com/real/shorts/TheScorchedEarthSociety-transcript.pdf>, pristupljeno: ožujak 2018.
42. Williams, M. (2012.), „*Apple blocks 'objectionable' app that reports deaths from US drone strikes*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/technology/2012/aug/30/apple-blocks-us-drone-strike-app>, pristupljeno: veljača 2018.
43. Williams, J.; Toropin, K. (2017.), „*Russia extends Edward Snowden's asylum to 2020*“, CNN, <https://edition.cnn.com/2017/01/18/europe/russia-snowden-asylum-extension/index.html>, pristupljeno: travanj 2018.
44. Younge, G. (2004.), „*Washington Post apologises for underplaying WMD scepticism*“, The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2004/aug/13/pressandpublishing.usa>, pristupljeno: travanj 2018.

Dokumenti i internetske stranice

1. „*American Civil Liberties Union v. Clapper* 959 F. Supp. 2d 724 (S.D.N.Y. 2013)“, <https://casetext.com/case/aclu-v-clapper>, pristupljeno: siječanj 2018.
2. „*Android Flashlight App Developer Settles FTC Charges It Deceived Consumers*“, Federal Trade Commission, <https://www.ftc.gov/news-events/press-releases/2013/12/android-flashlight-app-developer-settles-ftc-charges-it-deceived>, pristupljeno: veljača 2018.
3. HRW (2014.), „*With Liberty to Monitor All: How Large-Scale US Surveillance is Harming Journalism, Law, and American Democracy*, Human Rights Watch“, <https://www.hrw.org/report/2014/07/28/liberty-monitor-all/how-large-scale-us-surveillance-harming-journalism-law-and>, pristupljeno: ožujak 2018.
4. „*Klayman v Obama*, 957 F. Supp. 2d 1 (D.D.C. 2013)“, <https://casetext.com/case/klayman-v-obama-1>, pristupljeno: siječanj 2018.
5. „*NSA Spying on Americans is Illegal*“, ACLU, <https://www.aclu.org/other/nsa-spying-americans-illegal>, pristupljeno: veljača 2018.

Video zapisi

1. „*America's Surveillance State (Full, Pt. 1-6)*“, <https://www.youtube.com/watch?v=NI1NdigJHP0>, pristupljeno: siječanj 2018.
2. „*Edward Snowden Full Interview on Trump, Petraeus, & Having 'No Regrets'*“, ABC News, <https://www.youtube.com/watch?v=Flej-73VLW8>, pristupljeno: veljača 2018.
3. „*Edward Snowden: PRISM not just about metadata*“, CBSN, <https://www.youtube.com/watch?v=CRYMgZvbxm4>, pristupljeno: travanj 2018.
4. „*Government Surveillance: Last Week Tonight with John Oliver (HBO)*“, Last Week Tonight, HBO, https://www.youtube.com/watch?v=XEVlyP4_11M, pristupljeno: ožujak 2018.
5. „*NSA whistleblower Edward Snowden: 'I don't want to live in a society that does these sort of things'*“ (2013.), The Guardian, <https://www.youtube.com/watch?v=0hLjuVyIrs>, pristupljeno: travanj 2018.
6. „*Obama on Prism, Phone Spying Controversy: 'No One Is Listening To Your Phone Calls'*“, <https://www.youtube.com/watch?v=rENT15JKzIQ>, pristupljeno: siječanj 2018.
7. Poitras, L. (2014.), „*Edward Snowden Documentary: Citizenfour (2014)*“, Radius-TWC, <https://www.youtube.com/watch?v=4EgTXEn15ls>, pristupljeno: travanj 2018.
8. „*Snowden – XKEYSCORE*“ (2014.), Auckland Town Hall, <https://www.youtube.com/watch?v=K9yHAQtVNME>, pristupljeno: travanj 2018.
9. „*'State of Surveillance' with Edward Snowden and Shane Smith (VICE on HBO: Season 4, Episode 13)*“, <https://www.youtube.com/watch?v=ucRWyGKBVzo>, pristupljeno: siječanj 2018.

Sekundarni izvori

1. Boyd, D. (2014.), *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*, University Press Yale, New Haven prema Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London
2. Foucault, M. (1979.), *Discipline and Punish*, trans. Alan Sheridan, Vintage, New York; prema Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London
3. Goffman, E. (1961.), *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Anchor Books, NJ, prema Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London
4. Zwick, D.; Knott J.D., (2009.), „*Manufacturing Customers: The database as new means of production*“, *Journal of Consumer Culture* 9, no 2., prema Harcourt, B.E. (2015.), *Exposed: Desire and Disobedience in the Digital Age*, Harvard University Press, London